

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
İLAHİYAT FAKÜLTESİ

STOA OKULU'NDA FELSEFE VE AHLÂK

Lisans Tezi

Tez Danışmanı

Prof.Dr. Murtaza Korlaelçi

Felsefe Tarihi A.B.D.Başkanı

Tezi Hazırlayan

Aysel ARIKAN

4-B 98070057

Ankara-2002

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	4
GİRİŞ.....	6
BİRİNCİ BÖLÜM.....	11
A-STOA FELSEFESİ TARİHİ GELİŞİMİ.....	11
1-STOA FELSEFESİNİN DÖNEMLERİ.....	11
a-Eski Stoa.....	12
b-Orta Stoa.....	13
c-Roma'daki Stoa.....	17
B-STOA FELSEFESİNİN TEMEL GÖRÜŞLERİ.....	23
1-Bilgi.....	23
2-Fizik.....	24
3-Tabiat.....	25
4-Psikoloji.....	26
5-Devlet.....	27
C-STOA FELSEFESİ'NİN DİĞER FELSEFİ AKIMLARLA ETKİLEŞİMİ.....	27
İKİNCİ BÖLÜM.....	29
A-AHLÂK FELSEFESİNE GENEL BİR BAKIŞ.....	30
1-Teorik Ahlâkın Bölümlenmesi.....	31
2-Pratik Ahlâkın Bölümlenmesi.....	31
3-Ahlâksal Amaçlar ve Araçlar.....	32
4-Ahlâklılık ve İnsan Hürriyeti.....	33
5-Başka Ahlâki Temellendirmeler.....	34
B-STOA FELSEFESİNİ ETKİLEYEN BAZI FİLOZOFLARIN AHLÂK ANLAYIŞLARI.....	35
1-Sokrates'in Ahlâk Anlayışı.....	35

2-Platon'un Ahlâk Anlayışı.....	36
3)Aristoteles'in Ahlâk Anlayışı.....	37
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM.....	40
A)STOA'NIN AHLÂK FELSEFESİ.....	40
B)STOA AHLÂK FELSEFESİNE ELEŞTİRİLER.....	49
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM.....	53
STOACI FATALİZM İLE İSLAM KADERCİLİĞİNİN KARŞILAŞTIRILMASI.....	53
1-Stoacı Fatalizm.....	54
2-İslam Kaderciliği.....	56
3-Stoacı Fatalizm ile İslâm Kaderciliğinin Karşılaştırılması.....	58
SONUÇ.....	64
KAYNAKÇA.....	67

ÖNSÖZ

Ahlak ve ahlaki değerler insanın varoluşuyla başlayan bir olgudur. Ahlak, insanın yaşamını devam ettirmesi için gereklidir. Ahlâki değerlerden uzak bir ferd düşünülemez gibi, milletler ve toplumlar da düşünülemez. Ahlâki değerler insanları ister istemez kuşatır ve yaşamın idamesini sağlar. İnsan varlığının yaşam koşullarını bu denli etkileyen bir olguyu tez konusu seçmemdeki amacı, özelde Stoa Ahlakı'nı, genelde ise ahlak felsefesini araştırmak ve ahlak olgusunu anlaşılmasına katkıda bulunmaktır.

Stoa Okulu milattan önce üç yüzlü yıllarda Kıbrıslı Zenon'un (335-264) öncülüğünden kurulmuştur. Kıbrıslı Zenon insan için en önemli olanın ahlak olduğunu ve ahlak felsefesi (etik) yapmanın felsefenin en temel sorunu olduğunu vurguluyordu. Ahlak felsefesi dışındaki diğer bilimler ahlak felsefesi (etik) yapmak için gereklidir. Zenon'dan sonra gelen filozoflar da aynı çizgiyi takip etmişlerdir. Onun bu felsefi düşüncesi Stoa Okulu'nun son filozofu olan Roma İmparatoru Marcus Aurelius Antoninus'a (121-180) kadar sürdü. Ahlâkın üzerinde bu denli çok durmuş olan bu felsefi anlayışın ahlâkının ne olduğunu anlamak için, dikkate alınması gerektiğini düşünmekteyim.

İnceleme konum olan "Stoa Okulu'nda Felsefe ve Ahlak" yukarıda belirttiğim hususa değinen bir çalışmadır. Bu çalışmamın ilk bölümünde Stoa Okulu'nun tarihi gelişimini, temel görüşlerini ve diğer felsefi akımlarla etkileşimini anlattım. Bunu yapmamdaki amacım, Stoa'nın ahlâk anlayışını açıklamaya bir ön hazırlık teşkil etmesiydi. İkinci bölümde ahlak felsefesi ve ahlâk felsefesi yönünden Stoa'yı etkileyen filozoflara değindim. Üçüncü bölümde ise, bütün bunlardan faydalanarak Stoa ahlâkı üzerinde durdum. Son bölümde, fatalizm-kadercilik kavramları çerçevesinde, Stoa fatalizmine ve İslam kaderciliğine değindim.

Bu bölüm özellikle Fatalizm ve kadercilik kavramlarının karıştırılması ve birbirinin yerine kullanılması açısından önemliydi. Buna elimden geldiği kadar açıklık getirmeye çalıştım.

Çalışmamda, benden yardımını esirgemeyen saygıdeğer hocam Prof.Dr. Murtaza Korlaelçi'ye teşekkür eder ve bu çalışmamın herkese faydalı olmasını ümit ederim.

Tevfik Allah'tandır.

Aysel ARIKAN

22.05.2002

Ankara

GİRİŞ

Stoa felsefesi, felsefe tarihinde önemli bir yere sahiptir. O, Antik Yunan döneminde başlayıp Hellenistik dönemde devam eden en uzun soluklu felsefelerden biridir. Stoacı filozoflar Sokrates (469-399) geleneğini, Platon'un (427-347) ve Aristoteles'in (384-322) düşünceleriyle birleştirmişler ve ahlak felsefesi (etik)¹ ağırlıkta olmak üzere yeni bir felsefe ekolü inşa etmişlerdir. Bununla birlikte "Stoacılık, sade ilmi bir nazariye değildir; bilhassa bir ahlâk ve bir dindir ve fazla olarak, bir kişinin eseri değil, fakat farklı yerlerden gelen ve asırlar esnasında kısmen değişen doktrinler bütünüdür."²

Sokrates, Sofistlere karşı çıkmış ve bizzat yaşayışı ile yeni bir felsefe çığırını açmıştı. O hayatı boyunca ve ölürken bile sorumluluk içinde ve akıllıca yaşamayı insanlara öğretmişti. Sokrates'ten sonra Sokrates'in düşüncelerini devam ettiren iki mektep ortaya çıktı. Bu mektepler Kynik ve Kyrene'dir. Epiküros (341-270) Kyrene Okulu'nun anlayışını Kıbrıslı Zenon ise Kynik Okulu'nun anlayışını benimsedi. Zenon, Sokrates'i en iyi anlayanların Kynikler olduğunu düşünüyordu. Özellikle de onların *aldırmazlık etiğinin* tesirinde kalan "Kıbrıslı Zenon, Stoacı Okulu Kyniklerin anarşist yaklaşımından uzaklaştırarak Kynik bilgenin bağımsızlığını ve sosyal yaşamın gerekçeleriyle uzlaştırma çabası içinde olmuştur."³ Kıbrıslı Zenon, "Epikür'ün öğretisini ve yaşama tarzını şiddetle reddetti. Onun en yüksek nimet olarak gördüğü zevk, onun için kuşku götürücüdür. Onu (zevk) bazı genç ruhların yumuşamasına yol açtığı baştan çıkarıcı bir unsur olarak görür. onun yerini Zenon'a göre yüküm alır."⁴

¹ Etik: Ahlâksal olanın özünü ve temellerini araştıran bilim, insanın kişisel ve toplumsal yaşamındaki davranışları ile ilgili sorunları ele alıp inceleyen felsefenin adı.

² Alfred Weber, Felsefe Tarihi, (Çev. H.V.Eralp), Sosyal Yayınları, İstanbul, 1938, s. 84.

³ Ahmet Cevizci, İlkçağ Felsefesi Tarihi, Paradigma Yayınları, Bursa, 2000, s. 229.

⁴ Weber, a.g.e., s. 83.

Yüküm, Stoa felsefesinin temel taşlarından biridir. Ahlâkın bir yönünü temsil eden yüküm aynı zamanda ahlâk felsefesine de konu olmuştur. Filozoflar yükümden yola çıkarak ahlâki sorumluluk ve değerleri açıklamaya çalışmışlardır. Stoalı filozoflarda ahlâk felsefesinin içerisinde buna değinmişlerdir. Bu anlayışı savunmaları Sokrates'ten etkilenmeleri dolayısıyladır. Sokrates'in yaşamını örnek alan Stoalılara, "Onun yargılanma sırasındaki tutumu, kaçmayı reddedişi, ölümün karşısındaki sessizliği, adalet dışı işler yapanın, kurbanından çok kendisine zarar vereceğini açık açık söylemesi"⁵tastamam uymaktaydı.

Stoa Okulu'nun kuruluş dönemini oluşturan Eski Stoa yukarıdaki gibi şekillendi. Kıbrıslı Zenon'dan sonra Kleantes (331-233) ve önemli bir mantıkçı olan Chrysippos (281-205) okul başladığında gelmişlerdir. Stoa felsefesinin temel öğretilerinin oluştuğu ve sistematize edildiği dönem, bu ilk dönemdir.

Eski Stoa'dan sonra Orta ve Roma'daki Stoa gelmektedir. Orta Stoa ve Roma'daki Stoa, o dönemdeki tarihi ve siyasi değişikliklere göre şekillenmiştir. Eski Stoa'nın görüşlerine, Aristoteles'ten, Platon'dan ve Yeni Platonculuktan fikirler ilave edildi. Stoa felsefesi Roma İmparatorluğu'nun olduğu dönemde yeniden şekillendi ve Orta Stoa doğdu. "Yine, aynı dönem metafiziksel spekülasyonun tümüyle arka plana itilip, pratiğin, yani ahlâk felsefesinin ağırlık kazandığı bir dönemdir. Orta Stoa, m.ö.185-110 yılları arasında yaşamış olan Panaetios'la (204-129) Poseidonios (135-51) tarafından temsil edilmiştir. Rodoslu Panaetios, Cicero (106-43) ve Poseidonios Stoacılığı Roma alemine tanıttılar."⁶ Orta Stoa'nın Roma'ya etkisi bir döneme ad verecek kadar sürdü. Bu dönem Stoacılığın üçüncü ve son dönemidir. Stoa'nın yükümlülük anlayışıyla Roma'nın yükümler içeren hukuku ve devlet felsefesi örtüşüyordu. Roma Stoası'nın ünlü filozoflardan üç kişi farklı kültür ve statüdedir. Devlet yönetiminde önemli bir yere sahip olan ve bir dönem Kral

⁵ Bertrant Russell, Batı Felsefesi Tarihi, (Çev. Muammer Sencer), Say Yayınları, III.Baskı, 1983, s. 256.

⁶ Cevizci, a.g.e., s. 229-230.

Neron'un da hocalığını yapmış olan Seneca (3-65), bir köle olan Epiktetos (150-238) ve son olarak bir imparator olan M.Aurelius'dur. Bu durum Stoa'nın özellikle insanlar arasında eşitlik ilkesini savunmalarından ileri gelmektedir. Bir köle ve soylu aileden gelen bir kişi aynı haklara sahiptir. Herkesin doğal hakları vardır ve birbirine eşittir.

Roma İmparatorluğunun halkına karşı baskıcı tutumu da bu felsefenin gelişmesinde etkili olmuştur. Stoa öğretisini yükümlülük ve doğaya uygun yaşamayı savunuyordu. Doğaya uygun yaşama insanı kaderciliğe götürüyor. Böylece Roma baskısı ve zulmünü, insanlar kendi içlerine dönerek anlamlandırmaya çalışmışlardır.

“Romalı düşünürler daha ziyade ahlâk felsefesine katkı yapmışlar ve bir tarafta ahlâk ve diğer tarafta da siyaset felsefesi olmak üzere tümüyle pratik felsefe ve Stoacı öğretilerin uygulamalarıyla ilgilenmişlerdir.”⁷ Ancak bu dönemde Stoacılığın etkisi Hıristiyanlığın etkisi gibi değildir; o okumuş sınıfta kalmış ve asla kitlelere ulaşamamıştır.⁸

“Stoacılar, felsefeyi kişinin kendi kendisiyle bağdaşmasında görüyorlardı. Bunun ardından insanın evrende ve poliste artık güvende olmadığı ve ancak kendine itimat edilebileceği fikri gizliydi. Onun ahlâkî ödevi genel olarak erdemli bir tutum değildi, onun kendi içinde birey olarak var olan insanın özel idesini gerçekleştirmesiydi. Böylece fikir tarihinde ilk kez kişilik kavramı ortaya çıkıyor ki bu kavram daha sonra Hıristiyan düşüncesinden geçerek her şeyden önce Goethe'nin çağında Stoacı etkilerle büyük bir önem kazanacaktı. Stoacılara göre kişinin Ben'ini gerçekleştirışı özel bir keyfiliğin işi değildir. Bir yasaya bağlıdır, bu, insanın içindeki tabiatıdır, ama insanın içindeki bu tabiat dıştaki tabiatla uyum halinde bulunur.”⁹

⁷ Cevizci, a.g.e., s. 230.

⁸ Weber, a.g.e., s. 97.

⁹ Wilhelm Weischedel, Felsefenin Arka Merdiveni, (Çev. S. Ümran), İz Yayınları, İstanbul, 1993, s. 85.

Yazarın, yukarıda belirtilen, fikir tarihinde ilk kez kişilik kavramını ortaya koyuyor demesi yanlıştır. Çünkü Stoa felsefesinden önce de birçok filozof kişiliğe değinmişler ve bireylerin önemini vurgulamışlardır.

Stoa felsefesi, felsefe tarihinde birçok filozofun düşüncelerine etki etmiştir. Bu felsefi ekol “Hıristiyan Tanrı biliminde ve Shakspeare, Spinoza, Butler ve başka filozoflarda yansıdığı gibi, erken-çağdaş ve çağdaş dönemlere dek uzanan sürekli bir etki yaratmıştır.”¹⁰ Bu öğretilerden etkilenen filozoflardan biri olan Spinoza’nın elinde Stoacı öğretiler yeni bir hale geliyor ve *Ethica*’da etraflıca anlatılıyordu. Stoacı öğretinin temelini oluşturan doğaya uygun yaşama, bunda bir panteizme dönüşüyordu. O tabiatı şöyle anlatıyor: “Bütün çabalarımız veya arzularımız tabiatımızın zorunluluğundan gelirler; o suretle ki onlar da yakın nedenleri olmak üzere yalnız tabiatlarıyla ya da başka fertler olmadan kendi başına upuygun olarak kavranamayan *Tabiat*’ın bir kısmı olmamız bakımından bilinebilirler.”¹¹ Fertleri Tabiatın ayrılmaz bir parçası olarak görüyor ve panteist görüşlerine daha açıklık getirmek için şunları anlatıyor; “Tanrı’nın ya da *Tabiat*’ın niçin etki yaptığı (işlediği) ve niçin var olduğunun sebebi ya da nedeni daima bir ve aynı şeydir. Hiçbir gaye için var olmadığından, öyle ise o hiçbir gayeye göre tesir ve icra etmez ve var oluşu gibi etkisinin de ne ilkesi, ne gayesi vardır.”¹² Bu şekilde tabiatı Yaratıcı Tabiat ve yaratılan-gözlemlenen tabiat olarak ikiye ayırmıştı. Yaratıcı Tabiat (logos-Tanrı) uygun yaşamalıydı insan.

Stoacı felsefenin etkisinden kalan filozoflardan biri de Kant’tır. Stoa’nın yüküm ve doğaya uygun yaşama öğretisi Kant’ta yeniden şekillenmiş ve Kant, ahlâk anlayışını oluşturmada bu felsefeden istifade etmiştir denilebilir. Tüm bunlardan da anlaşılacağı üzere Stoa felsefesinin asırları aşan etkisi sürekli devam etmiştir.

¹⁰ S. William Sahakian, *Felsefe Tarihi*, (Çev. Aziz Yardımlı), İdea Yayınları, İstanbul, 1990, s. 37.

¹¹ Spinoza, *Ethica*, (Çev. Hilmi Ziya Ülken), Ülken Yayınları, İstanbul, 1984, s. 286.

¹² Spinoza, a.g.e., s. 220.

Tezin ilerleyen bölümlerinde de bahsedeceğimiz gibi Stoacılar kişinin kendi mahiyetine ilişkin ahlâkî sağ görüşüne ulaşmak için tabiatın özünü tanımalarına ihtiyaçları vardır. Tabiatı bilmeye çalışmak, iyi ile kötünün ayrılmasından daha başka bir amaç için gerekli değildir. Stoacı öğretiye göre tabiatın kendisi tanrısaldır. (Panteizm)¹³Bu düşünce devlet anlayışlarına da yansımış, evrensel bir dünya devleti oluşturmanın mümkün olduğunu ifade etmişlerdir. Roma İmparatorluğunun bunu gerçekleştirmesi gerektiğini söylemişlerdir.

Sonuç olarak Stoa'nın etkisi genelde *ahlâk felsefesi* üzerine olmuştur. Bu nedenle Stoa Felsefesi'nin özellikle etik anlayışı üzerinde durulması ve felsefe tarihine yeniden kazandırılması dileğimizdir.

¹³ Cevizci, a.g.e., s. 229.

I.BÖLÜM

A-STOA OKULUNUN TARİHİ GELİŞİMİ

Stoa felsefesinin tarihine geçmeden evvel onların genel görüşlerinden bahsetmek yerinde olacaktır. Böyle yapmamız onları anlamamıza daha çok yardım edecektir.

Stoalılar, tabiat, fizik ve matematik alanında çalışmalar yapmışlardır. Bütün bu çalışmalarda ana amaç doğaya uygun yaşama yollarını bulabilmektir. Doğaya uygun yaşamak ancak, doğa çok iyi bilindiği takdirde olacaktır. Bu da bu bilimlerle öğrenilebilir. Maddi olan dünya bilinmelidir.

Stoalıların ampirist görüşleri doğa ilimlerinde çalışmalarına neden olmuştur. Fizik ve matematik daha ahlâklı yaşamak için gereklidir. Temelde bu görüşleri benimseyen Stoa felsefesi, üç dönemde de (Eski-Orta-Roma) bu çizgiyi, çok az farklılıklarla korumuştur.

Şimdi Stoa Okulu'nun öğretilerini daha iyi anlamak için Stoa tarihine bir bakalım.

STOA FELSEFESİ'NİN DÖNEMLERİ

Stoa felsefesi tarihinde uzun süre devam etmiş bir felsefedir. Stoa felsefesi milattan önce başlayıp milattan sonra bir yüzyıl daha yaşamış ve görüşleri insanları ve devletleri etkilemiştir. Bu kadar uzun süre yaşamış bir okulu üç döneme ayırmak anlamayı kolaylaştıracağı için yapılmıştır. Stoa:

a)Eski Stoa

b)Orta Stoa

c)Roma Stoası

Stoa felsefesinin dönemlerini şu şekilde daha iyi görebiliriz.¹⁴

a)Eski Stoa

Eski Stoa Hellenizm Felsefesi'nden hemen önce ortaya çıktı. Fakat bütün Helenistik Çağın en önemli felsefe öğretisi Stoa'dır. Bu dönemde "Batı Yunan kentlerinde, özellikle Atina'da insan sorunlarına eğilen ve özgün araştırmalar yapan iki büyük filozof vardır: Epiküros ve Kıbrıslı Zenon. Her iki filozofun da problemleri ortak: "Yaşamın anlamı" ve "mutluluğun olanakları nelerdir?"¹⁵

"Zenon, insan mutluluğunun, dıştan gelen tesirlerle ve kaderin cilveleri ile ilgili olmayıp, insanın, bütün bunlar karşısında takınacağı tavra bağlı olduğunu ileri sürer. Zenon tarafından ortaya atılan bu görüş, Stoa mektebinin, üç yüzyıl boyunca dayandığı ana görüş olmuştur."¹⁶

"Kıbrıslı Zenon felsefeyi üç ana disipline ayırmıştır; fizik, mantık ve etik. Fizikle mantık, etik için gerekli bilgisel alt yapıyı oluştururlar. Zenon'a göre felsefenin birinci derecede araştırma ile yükümlü bulunduğunu alan etikdir. Fizik ve mantık etik araştırmalar için gerekli olan bilgisi sağlar."¹⁷

"Zenon insanın doğayla ilgisine ve bilginin kaynaklarına da değinmiştir. Onun bilgi felsefesi ampirist bir felsefeyi içerir. Duyum, bütün fikirlerimizin müşterek kaynağıdır. Bunlar, cevherliği, bir niteliği, bir oluş şeklini yahut bir bağlantıyı ifade ettiklerine göre dört sınıfa ayrılırlar. Bir fikir, konusunu tam olarak gösterdiği takdirde doğrudur. Bir fikrin

¹⁴ Şekilde kullanılan tarihler Macit Gökberk'in Felsefe Tarihi kitabından alınmıştır. Sıralama da yine bu kitaba göre yapılmıştır.

¹⁵ Tuncar Tuğcu, Batı Felsefesi Tarihi, Alesta Yayınları, Ankara, 2000, s. 158.

¹⁶ Kamiran Birand, İlkçağ Felsefesi Tarihi, A.Ü.İ.F. Yayınları, III.Baskı, Ankara, 1987, s. 97.

¹⁷ Tuğcu, a.g.e., s. 167.

doğruluğunun ölçüsü, onun açık oluşu, anlaşılır oluşudur. Zenon'a göre, kesinlik derecesi dördtür: *Hayal etmek, inanmak, bilmek, anlamak (episteme)*.”¹⁸

Eski Stoa, bir manada diğer Stoa okullarının da temelini atmıştır. Birçok ilkleri ortaya çıkardığı gibi yine aynı şekilde “Zenon’un ortaya koymuş olduğu *Logos nazariyesi*, Stoa felsefesinin dayandığı ana kavram olmuştur. Zenon, bu Logos nazariyesinde Heraklit’in tesirinde kalmıştır. Heraklit felsefesi, her şeyin sürekli bir değişme ve sürekli bir oluş içinde bulunduğunu kabul eder. Bu değişme ve oluş belli bir kanuna bağlıdır ve *Logos* tarafından idare edilir. Heraklit’in bu görüşünü Zenon ve daha sonraki Stoacılar da kabul ederler.”¹⁹

“Kynizmde olduğu gibi, Stoa içinde *insanın bağımsızlığı* ana düşüncedir ve sonuna kadar ana düşünce olarak kalmıştır. Ancak, Zenon bu ana düşünceye bir yandan sağlam teorik bir temel kazandırmak, bunu çeşitli yönlerden felsefi olarak temellendirmek istemiş, öbür yandan da bu düşünceyi insan yaratılışının sosyal içgüdüleri, duygularıyla uzlaştırmaya çalışmıştır. Bu yapmak istediklerinin ikisini de Sokrates ve Platon’un felsefelerinde bulmuştur. Bunlar “*doğaya uygun yaşama*” kavramını ortaya koymuşlardı. Bu doğaya uygun yaşama kavramı Stoa ahlâkının hep temel kavramı olarak kalacaktır.”²⁰

Zenon’dan sonra, Zenon’un öğrencisi Kleanthes Stoacı filozofların ikincisi olarak karşımıza çıkmaktadır.

“Kleanthes de, Aristoteles gibi, evreni olgunluğa doğru gittikçe yükselen bir basamaklanma diye anlar. Ancak bu yetkinliğe doğru gidiş sonsuz değildir; bu da en yüksek bir varlığın (Tanrı’nın) bulunduğunu gösteren bir kanıttır. Tanrı evrenin *hegemonikon (birliği sağlayan ilke)*’udur ve güneşle birdir. *Ruh*, Zenon’un düşündüğü gibi, Tanrısal köklü ve tek türlü değildir; ruhun-Platon’un da ayırdığı gibi- bir akıllı olan, öteki olmayan iki kısmı var; bu

¹⁸ Weber, a.g.e., IV.Baskı, 1991, s. 93.

¹⁹ Birand, a.g.e., s. 98.

²⁰ Macit Gökberk, Felsefe Tarihi, Remzi Yayınları, İstanbul, 1985, s. 97.

yüzden de, kalkınmak için insan Tanrı'nın yardımına muhtaçtır. Kleantes ile Stoa'ya *dinî bir soluk* girmiştir.”²¹

Eski Stoa'nın üçüncü büyük filozofu Chrysippos'tur. Chrysippos mektebin ikinci kurucusu olarak da kabul edilmektedir. “Stoa mektebinin bütün tenkit ve saldırılara karşı koruyan Chrysippos, onu yeni baştan canlandırmış ve Atina'nın en kuvvetli felsefe mektebi haline getirmiştir. Chrysippos, aynı zamanda Stoa Mektebinin bilgi nazariyesini de işleyip tamamlamış ve bu nazariyeye yüzyıllar boyunca esas şeklini kazandırmıştır.”²²

Eski Stoa'nın bu üç filozofunun görüşleriyle Stoa felsefesinin temeli atılmış ve bu görüşler esas alınarak, az çok farklılıklarla, Orta Stoa ve Roma'daki Stoa oluşturulmuştur.

b.Orta Stoa

“Felsefe çığırını arasındaki yaklaşma eğilimini en geniş ölçüsüyle İ.Ö.2. ve 1. Yüzyıllarda Stoa çerçevesinde buluruz. Bu dönemdeki Stoa'ya *Orta Stoa* denir. Bu dönemde Stoa, Platon ve Aristoteles felsefelerinden birçok düşünceler alıp kendi öğretisi içine yerleştirmiştir. Bu yüzden Eski Stoa'nın (Zenon, Kleantes, Chrysippos'un) ahlâk anlayışındaki sertlik yumuşamış, teorik ilgiler çoğalmıştır. Orta Stoa'nın başlıca temsilcileri Panaitios (yaklaşık olarak 180-110) ile Poseidonios'tur. (yaklaşık olarak 135-51)”²³

Panaitios, Stoa öğretisinde, daha çok, rasyonalist bir değişiklik yapmıştır. “Eski Stoa'nın pek değer verdiği kâhinlikten şüphe ettiği gibi, ruhun ölümsüzlüğü, evrenin bir yanma süreci olduğu gibi ana düşüncelerini de kabul etmez; evrenin periyodik olarak *ana*

²¹ a.g.e., s. 97.

²² Birand, a.g.e., s. 99.

²³ Gökberk, a.g.e., s. 103.

ateş'e döndüğü düşüncesinden, Aristoteles'in evrenin bitimsiz olduğu düşüncesini daha doğru bulur."²⁴

"Panaitios ayrıca, epey Platonculuk ögesi getirmiş ve maddeciliği bırakmıştır. O, Stoacılığın Romalılarca tanınmasına yol açan Cicero'yu etkilemişti."²⁵

"Eski Stoa mektebi, ruhun irrasyonel kuvvetlerini büsbütün inkâr etmişti. Panaitios ise, logos, yani akılla ruhun irrasyonel kuvvetlerine yeni baştan birbirinden ayırmayı denemiştir. Vücudu canlandıran ve harekete getiren ruhtur. Tanrı, ruhla vücudu bir birlik olarak yaratmıştır. Bu birlik ancak ölümle bozulur ve vücuttan ayrılan ruh da nefes gibi havaya karışarak dağılır. Panaitios, bu suretle ruhun, ölümden sonra da yaşamaya devam ettiği ve vücuttan önce var olduğu düşüncelerini reddeder. Panaitios, bütün Yunan filozofların arasında, ilk defa, insanı ayrılmaz bir bütün, bir birlik olarak göz önünde tutmuş ve bu bakımdan şuurlu bir monizm'in²⁶ etkisinde olmuştur."²⁷

"İnsanın bir ferdiyet olduğu anlayışını ilk defa Panaitios ortaya koymuştur. Her tek insanın ferdiyeti²⁸, onun öteki insanlardan ayrı olan hayat görüşlerinde, düşüncelerinde, eylemlerinde, vücut hareketlerinde, yüz ifadesinde ve konuşma tarzında kendisini gösterir."²⁹

Panaitios, insanın irade hürriyetini kabul etmektedir. Bu, Stoa öğretisine pek uymaz. Panaitios Stoa felsefesine farklı görüşleri de alabilen birisiydi. O, Aristoteles ve Platon'dan etkilenmişti. Aristoteles gibi Panaitios da dünya nimetlerinin büsbütün inkâr edilmesine karşıdır. Panaitios, gerçek hayatın gerekleri karşısında derin bir anlayış göstermektedir."³⁰

²⁴ a.g.e., s. 103.

²⁵ Russell, a.g.e., s. 261.

²⁶ Monizm: Bircilik

²⁷ Birand, a.g.e., s. 114.

²⁸ İndividualizm: bireysellik

²⁹ a.g.e., s. 116.

³⁰ a.g.e., s. 114.

“Eski Stoa, ahlâk alanında sert bir disiplin ortaya koymuş ve insanları da, akıllı ve bilge kişilerle, akılsızlar olmak üzere, ikiye ayırmıştı. Eski Stoa, bütün insanlar için, tek bir bilge kişi ideali göstermişti. Hâlbuki Panaitios’a göre, bütün insanlara aynı ideali kabul ettirmek istemenin hiçbir anlamı yoktur. Çünkü her insanın ideali, onun kendi ferdiliğinde ve kendi şahsında bulunur. Herhangi bir fert için uygun olan bir düşünce ve eylem tarzı, bir başkası için tamamıyla aykırı olabilir.”³¹

Panaitios, *bilgi kişi idealine* de farklı bir bakış açısı getirmiştir. “Bilge kişi idealinde yalnız, bilgi edinmeden ve temaşadan ibaret olan bir hayat idealini göz önünde tutmayıp, tersine, insan topluluğunun hizmetinde çalışmayı da şart koşmasıdır. İnsan topluluğunun hizmetinde çalışmak da bilge kişi için bir ödevdir. Bu *ödev*, siyaset hayatında ve sosyal hayatta olduğu gibi tamamıyla manevi bir alanda da yerine getirilebilir. İnsan, ilkin, Tanrı’ya karşı, sonra yurduna ve insanlık topluluğuna karşı, nihayet ana ve babasına karşı, bir takım ödevlerle yükümlüdür.”³²

Panaitios’un dünya görüşü Eski Stoa’nın dünya görüşüne benzer. Benzer dayanakları aynı şekilde kullanmıştır. “Panaitios’un dünya görüşü de Eski Stoa’nın *logos nazariyesine* dayanır. Zenon tarafından ifade edilmiş olduğu gibi, *logos*, bütün âlemi idare eder ve bütün varlıkları şekillendirir. Ayrıca Panaitios, Stoa tarafından kabul edilmiş olan âlemin devri olduğu, yani, belli zaman aralıkları içinde ortadan kalkıp, sonra yeni baştan meydana çıktığı inancını reddeder. Panaitios’da tıpkı Aristo ve Theophrast gibi, *âlemin sonsuz olduğu* görüşünü savunur.”³³

³¹ a.g.e., s. 116.

³² a.g.e., s. 117-118.

³³ a.g.e., s. 114.

Orta Stoa'nın ikinci filozofu Poseidonios'tur. Poseidonios da hocası Panaitios gibi Platon ve Aristoteles'e saygı duyar ve Stoa'nın kurucularından daha aşağı görmez. Poseidonios, buna ilaveten Pythagorasçılarla Doğu düşüncesine de hayrandır.³⁴

“Stoa'ya –Kleanthes gibi- bir duygu ögesi getiren Poseidonios, öğretmeni Panaitios'tan ayrılarak, kâhinliği de kabul eder. İrrasyonel bir bilgi çeşidini değerlendirmiş ve bu konuda çeşitli görüşler ileri sürerek şüpheciliği yenmek için yeni bir araç ortaya koymuştur.”³⁵

c.Romadaki Stoa

Bir felsefenin, bir bilimin veya insanın içine dahil olan herhangi bir şeyin oluşmasında tarihsel olaylar, sosyo-ekonomik etkenler ve insanın psişik yapısı etkili olmaktadır. Roma'daki Stoa'nın oluşmasında bu etkenler çok açık bir biçimde göze çarpmaktadır. “Ekonomik kriz, tekelleşme, savaşlar ve monarşi Doğu Akdeniz halklarının yaşamının cehenneme çevirmişti. Doğu Akdeniz insanının o güne kadar yaşamadığı biçimde acı ve yokluklarla dolu bir yaşamı vardı. Geleneksel İyonya felsefesinin bu çağda yaşayan son filozofları doğal olarak bu acı çeken insanın problemlerine eğildiler. Hellenizm filozoflarının problemlerini çağın yaşamı belirledi. Bu problemler, “yaşamın anlamı” ve “bu acı dolu yaşamdan kurtulmanın olanakları” idi.”³⁶

“Hıristiyan evrenin ilk iki yüzyılı sırasında kendini gösteren Yeni Stoa³⁷Romalı filozoflardan oluşan iki çevrenin denetimi altındaydı. Bunlardan biri başlıca olgusallığın

³⁴ Gökberk, a.g.e., s. 103.

³⁵ a.g.e., s. 105.

³⁶ Tuğcu, a.g.e., s. 157.

³⁷ Ya da “Roma Stoası”

Stoacı yorumlarıyla ilgilenirken, öteki ise uygulamalı ahlâka, eş deyişle Tanrı'nın insanlık ve evrenle ilişki ve ilgisine yönelik dinsel bir inanca yönelmişti.”³⁸

Marcus Tullius Cicero, Stoa öğretisini Romalılara tanıtmıştır. Cicero'nun eklektik bir felsefesi vardır. Ona tam bir Stoalı filozof demek yanlış olacaktır. O birçok felsefeden etkilenmiştir. “O şöyle der, insan için ancak olasılık vardır, ama insanın buna inanması hakkıdır, canlılıklarıyla bize kendilerini kabul ettiren algılar olasıdır; doğanın bize yerleştirmiş olduğu, dolayısıyla bütün akıllı varlıklar da hep biçimde bulunan bilgiler de, nesnelerin kavramları da olasıdır. Cicero'nun benimsediği olasılığa dayanan bu felsefe de dogmatizmi yumuşatmış olan Orta Stoa öğretisine pek benzer.”³⁹

Cicero mutluluk felsefesini benimsemiştir. Felsefe insanı mutluluğa götürür ve mutluluğun dayanağını da erdem olarak görür. “Eski Stoa'ya göre erdem biricik ‘iyi olan şey’dir, biricik değerlidir, bunun dışında kalan bütün değerli şeylere ilgisiz kalınabilir. Ama o bu düşüncelerin de Eski Stoa kadar sert değildir.”⁴⁰ Erdemi de, insanın kendi beninin olgunluğu, insanın kendisiyle ve doğanın gerçek Tanrısal özü ile uyumlu olması, böyle uyumlu bir yaşayışa ermesi olarak tanımlar.

“Yasalar Üzerine” adlı yapıtında Cicero, bütün insanlar için geçerli olan bir doğa hukukunu, bütün insanlarda ortak olan akıldan türetmek denemesini yapar. Öldürmek, çalmak, yalancı tanıklık, bütün bunlar toplumların, hükümdarların ya da yargıçların kararlarıyla yasak edilmiş değildir; bunların yapılmamasını buyuran doğal hukuktur, akıl ile tanıtlanabilen hukuktur.”⁴¹

Cicero'nun Stoa öğretisini Romalılara tanıttığını söylemiştik. Romalılar, Cicero'nun Stoalılarından ve diğer felsefî görüşlerden etkilenerek yazdığı kitaptan etkilendiler. “Çünkü

³⁸ Sahakian, a.g.e., s. 38.

³⁹ Gökberk, a.g.e., s. 108.

⁴⁰ a.g.e., s. 108.

⁴¹ a.g.e., s. 109.

Stoa öğretisi onların kahramanca yaşayış ideallerine, disiplinli siyasi morallerine en uygun olanı idi. Roma, Stoa felsefesini, ilkin, Orta Stoa'daki öğretimin özelliğini bulandırmış olan eklektik biçimiyle tanımıştı. Bu eklektizme karşı Roma'da iki bakımdan bir tepki olacaktır: Bir yandan Eski Stoa'nın başlıca köklerinden biri olan Kynizm yeniden uyanacak; öbür yandan da "Yeni Stoa" ya da "Roma Stoası" denilen bir akım, Eski Stoa öğretisini yeniden kurmaya çalışacaktır."⁴²

Roma Stoası'nın üç büyük filozofu, tarih açısından Roma'yla ilişkili olan Seneca, Epiktetos ve Marcus Aurelius'tur. Bunlar sırasıyla bakan, köle ve imparator olan kişilerdi.⁴³

"Aralarında Seneca'nın da bulunduğu ve pek çoğu Romalı filozoflar olan Seçmeciler (*eklektik felsefe*) yenilmez bir felsefi konumu ileri sürebilmek için kuşkucu savunmalara sığınıyorlardı. Gene de, Kuşkucular (*Septikler*) gibi onlar da zamanın yürüklükteki çatışan felsefi konumlarıyla başa edebilmek için kabul edilebilir öğretiler kurmaya çalışan tepkici bir bakış açısı geliştirmişlerdi. Atina'da yandaşlar kazanmak için birbirleriyle çatışan dört felsefe okulu vardı;

1) *Stoacıların çevreleri*

2) *Epikürcü "Bahçe Filozofları"*

3) *Akademi (Platonistler)*

4) *Aristoteles'in görüşlerini kabul eden Peripatetik filozofların oluşturdukları lise.*

Seçmeciler (eklektik felsefe taraftarları) tüm bunlarda gerçeklik arıyor ve bunları tek bir bütünleşmiş felsefi dizgede birleştirmeye çalışıyorlardı."⁴⁴

⁴² a.g.e., 109.

⁴³ Russell, a.g.e., s. 262.

⁴⁴ Sahakian, a.g.e., s. 50.

“Yeni Stoa’nın üç büyük temsilcisinin ortak oldukları nokta, her üçü için de *ahlakın ağırlık merkezi* olmasıdır. Her üçü de, başlıca *ahlak felsefesi, ahlak eğitimi*, Eski Stoa’nın temel görüşü olarak ‘*insanın kendisini bağımsız bir kişi olarak yetiştirmesi*’ sorunuyla uğraşırlar.”⁴⁵

Şimdi bu filozofları kısaca tanıyalım. Bunlardan ilki L.Annaeus Seneca’dır. O “yalnız filozof değil, sanatçı ve devlet adamıdır da. İmparator Neron’u yetiştirmiştir. Seneca Roma sosyetesinin zevk ve eğlenceye düşkünlüğünü, soysuzlaşmasını üzülenek görür, yapıtlarıyla moral bir etkide bulunmaya göz önünde tutar.”⁴⁶

Şimdi de Seneca’nın ahlak üzerindeki görüşlerini öğrenmek için en önemli eseri olan ‘Ahlaki Mektuplar’ da geçen ifadelerine bir göz atalım:

Seneca’nın bilge kişi ideali Stoa’nın fatalist düşüncesiyle örtüşmektedir. Bir ifadesinde bilge için zorunluluğun olmadığını şöyle ifade eder:

“Bilge hiçbir şeyden şoksun değildir, ama ona birçok şey gereklidir. Buna karşılık akılsız kişiye hiçbir şey gerekli değildir, çünkü hiçbir şeyi kullanmasını bilmez, her şeyden yoksundur, bilge için el, göz ve günlük kullanım için, birçok şey gerekli olsa da, hiçbir şeyden yoksun değildir. Çünkü yoksun olmak zorunluluğu da birlikte getirir, oysa bilge için, hiçbir şey zorunlu değildir ki!”⁴⁷

Bilge ifrat ve tefrite sapmaz. Bunu şöyle açıklar Seneca: “Bilge halkın göreneklerini altüst etmeyecek, garip yaşayışı ile herkesin ilgisini üzerine çekmeyecek.”⁴⁸

⁴⁵ Gökberk, a.g.e., s. 109.

⁴⁶ a.g.e., s. 109.

⁴⁷ Seneca, Ahlakî Mektuplar, (Çev. Ayşe Türker), TDK Yayınları, Ankara, 1995, s. 41.

⁴⁸ a.g.e., s. 53.

Onun Şu sözü, fatalisti anlayışını iyice ortaya koyar: “Bilge, her konuda, iÇin sonucuna değil, niyete bakar. Her baŐlangıŐ bizim elimizdedir, sonucunu, kadere benim yerime düŐünme hakkını tanımasam da o belirler.”⁴⁹

Bilge kişi kendi kendine yeten kişidir: “Bilgeden başka kimse kendi değerleriyle yetinmez! Her cahil, kendinden iğrendiği için acı eker.”⁵⁰

“Doğa bilimi ile ilgili sorunlarla  arasında en çok Seneca ilgilenmiŐtir. Doğa açıklamalarında Aristoteles ile Poseidonios’un izinden yürüyen Seneca, öbür yandan kahinliği de inanır; ona göre, geri örneğin yıldırımın, kuŐların uçmasının doğal nedenleri vardır; ama bunlar, aynı zamanda iŐaretlerdir, belirtilerdir; çünkü bu doğal nedenler dönüp dolaŐıp Tanrı’da toplanırlar...Tanrı, tek tek varlıkların keyfi yöneticisi değil, her Şeyi kapsayan doğa yasasıdır; her Şey bu yasaya göre zorunlu bir düzen içinde olup biter. Her Şey de Tanrısal olanı görüp sayan kimse, hiç sıkıntı çekmez kaderin yükü altında ezilmez.”⁵¹Seneca bu düşüncelerinde başka da ifade ettiğim gibi, bir yandan Panaitios’a ve Eski Stoa, te yandan, Aristoteles ve Platon’a dayanır.⁵²Bazı kereler orijinal düşünceler de ortaya atar.

Roma Felsefesi’nin ikinci büyük düŐünürü Hierapolis’li ve azatlı bir köle olan Epiktetos (yaklaşık olarak 50-130)dur. Hayatı yoksulluk içinde geçmiş, öğretmenlik yapmış, sonra, Epiros’a gidip bir okul kurmuŐ. “Epiktetos, Stoa ahlâkının eski, sert tutumunun temsilcisidir; her bakımdan bağımsız olan, tam bir Stoalıya yakıŐacak bir hayat yaşamış. Sssz, yer yer kaba gelen bir deyiŐi var; teoriden çok pratiğe değer verir, teori bir erek değil, pratiğe geçiren bir köprüdür. Epiktetos, tamamıyla Eski Stoa’ya dayanır; bu nedenle Orta

⁴⁹ a.g.e., s. 53.

⁵⁰ a.g.e., s. 42.

⁵¹ Gökberk, a.g.e., s. 124.

⁵² a.g.e., s. 118.

Stoa'nın başlıca temsilcilerini (Ne Panaitios'u ne de Poseidonios'u) hiç anmaz; ona göre Orta Stoa yanlış yoldadır, bir sapıtmadır.”⁵³

Felsefe tarihinde ölüm teması üzerinde en çok duranlardan biri de şüphesiz ki Epiktetos'tu. “Eski Stoacıların, ölümü hayatı tabii bir sonucu olarak göz önünde tuttıklarını biliyoruz. Stoacı filozoflar içinde Epiktetos, insanı ölüm kavramına alıştırmak istemesi bakımından, en ileri gitmiş olanıdır. Epiktetos, insanın, her vakit ölümlü olduğunu hatırlaması, günün birinde öleceğini hiçbir vakit aklından çıkarmaması lazım geldiğini ileri sürer.”⁵⁴

“Epiktetos'a göre insan ancak kendi gücü ile erdemli olabilir, dolayısıyla mutluluğa ulaşır. İnsanı iyiye götüren de akıldır. Hayatta en yüksek amaç olan erdem doğaya uygun yaşamadır; insanın kendisiyle uygunluk halinde olup kendisinde aklın egemen olmasıdır; bu durum, aynı zamanda, doğayla ve tanrısal yasayla uygunluk da demektir. Ama erdem değerini de bu yüzden kazanmaz; o başlı-başına bir değerdir ve onun dışında kalan bütün şeyler, değeri bakımından aldırılmayacak şeylerdir. Gerçi bilge kişi zenginliği, yaşama sevincini, hazzı hor görmez; ama bunlardan kolayca vazgeçmesini de bilmelidir.”⁵⁵

“Roma Stoası'nın üçüncü temsilcisi olan Marcus Aurelius Antoninus (i.s. 121-180) imparatorudur. O, yüksek sorumluluğunu kavramış bir hükümdür. “Kendime Bakışlar” (Ta eis auton) adlı eseri, bu kendini ciddi ve disiplinli olarak denetlemesinin bir ürünüdür. Zaten Stoa ahlâkı, insanın her gün kendisine hesap vermesini, kendisini yargılamasını ister. Epiktetos'da olduğu gibi, Marcus Aurelius'ta da erkekçe bir çizgi var; Seneca'da zaman zaman kendini gösteren duygululuk bunların ikisinde de yok. (...)

⁵³ a.g.e.,s. 122-123.

⁵⁴ Birand, a.g.e., s. 118.

⁵⁵ Gökberk, a.g.e., s. 124.

Ödevini yerine getirmek için kendisine gerekli yetenekleri vermiş olan doğaya, tanrılara ya da kadere şükretmenin Marcus Aurelius'ta da büyük bir yeri var. Stoa öğretisinin özünde bulunan bu alçakgönüllülük, "insanın ödevi, bir asker gibi doğanın buyruklarını yerine getirmek ve kendini bu buyrukları yerine getiren bir organ olarak duymaktır" görüşüne dayanır. Bu üç Romalının felsefeleri, bir de, dini bir nitelik taşır; bu dini renk de bütün Stoa öğretisinde var; en güçlü olarak da kendini Marcus Aurelius'ta gösterir. Seneca da, Marcus Aurelius da ruhun ölümsüzlüğüne inanırlar; Epiktetos ise ölümden sonraki bir hayatı kabul etmez; hatta bitimsiz bir yaşamayı istemek, ona göre, aşırı, yersiz bir iddiadır."⁵⁶

B-STOA FELSEFESİNİN TEMEL GÖRÜŞLERİ

1.Bilgi

Stoalılar, nesnel bir rasyonaliteyi ve akılla anlaşılabilir gerçekliği, ayrı idealar dünyasına değil, maddi dünyaya yerleştirmişlerdir. Bu açıdan materyalist görüşe yakın dururlar. Stoalılara göre; yalnızca bireyler, tikel nesnelere var olur. (Yalnızca tikellerin, bireysel varlıkların gerçek bir var oluşuna sahip olduğunu savunan ve tümelleri yalnızca öznel soyutlamalar olarak gören Stoalılar, şu halde "yalnızca Platon'un aşkın tümel görüşünü değil, fakat Aristoteles'in somut tümel anlayışını da reddetmişlerdir.) Söz konusu tikel nesnelere, insan ruhunda bir izlenime yol açtığını, bilgini, işte bu izlenimin bilgisi olduğunu söyleyerek bilgiyi duyu algısına bağlayan Stoalılar, mutlak anlamda ampirist, hatta duyumcu filozoflardır. "Bir atı görüyorum, fakat genel olarak atı ya da atlığa göremiyorum." Diyen Kinik Antisthenes'in görüşlerini bir anlamda tekrarlayan Stoalılar, ruhun başlangıçta boş bir levha olduğunu, ruhu bilgiyle doldurmak için algıya ihtiyaç bulunduğunu savunmuşlardır."⁵⁷

⁵⁶ a.g.e., s. 123.

⁵⁷ Cevizci, Felsefe Sözlüğü, Paradigma Yayınları, İstanbul, 1999, s. 806.

2-Fizik

Giriş bölümünde biraz üzerinde durduğumuz Stoa fiziği, maddecidir. Bu maddi gerçekliğin, yine maddi cinsten bir aktif prensibi vardır.⁵⁸Aktif prensibi, Aristo’Nun ana düşüncesini meydana getiren “*Aktif Prensip*” ile “*Pasif madde*” anlayışından almışlardır. “Stoa mektebi varlıkların temelinde bulunan iki esas güdü kabul eder. *I.Aktif Prensip, II.Pasif madde ve sıfatsız madde*. Stoalılar, varlıkların temelinde bulunan bu aktif prensibin, logos, yani Tanrı’nın kendisi olduğunu kabul ederler.”⁵⁹ Bu şekilde olan fizik yorumlarını daha sonra ahlâk anlayışlarına da uygulayacaklardır. Zaten fiziğin de bu nedenle bilinmesinden yanadırlar.

Logos anlayışlarının yanı sıra, gerçek olan ve bir tesir kabiliyetine sahip bulunan her şeyin, mutlak surette maddi olması gerektiğini ileri sürerler. Bu nedenle, Tanrı diye kabul ettikleri (logos)un da *maddî* olması gerekir. Tanrı’nın maddî olduğunu ama çok ince cinsten ve *görülme*yen bir maddeden olduğunu ileri sürerler. Bu şekilde Stoalılar *materyalist bir monizm* ortaya koyarlar.⁶⁰

Stoalılar, âlemin düzeninden ve gökyüzünün muhteşem olmasından, her şeyde plan ve nizam olmasından hareket ederek *bu düzeni yapan üstün bir aklın* var olabileceği sonucuna varmışlardır. “Bu Tanrı’nın eseri olabilir.” Derler. “Stoa’nın dünya görüşü *Panteist*dir.”⁶¹

“Stoalılar da, Heraklit gibi, âlemin oluşmasını aslî ateşle açıklamak isterler. Âlemin aslî ateşten meydana geldiğini kabul ederler. Aslî ateşin kendisi, *âlem ruhu ile bir ve aynıdır*. Her şey, asli ateşten çıkar ve her şey gene ateşe dönüp onun içinde erir.”⁶²

⁵⁸ Birand, a.g.e., s. 99.

⁵⁹ a.g.e., s. 99.

⁶⁰ a.g.e., s. 99.

⁶¹ a.g.e., s. 100.

⁶² a.g.e., s. 100.

3.Tabiat

“Stoacılıkta ‘tabiat’ terimi ‘insan tabiatı’ terimiyle eş anlamlıdır. Tabiat logos olan Tanrı’yı ifade eder.”⁶³Bu şekilde anlaşılan tabiat kavramı ahlâk felsefesinin temellenmesinde etkili olmaktadır. Stoalılarda tabiatın ahlâkî temsili “*tabiata uygun yaşama*”dır.

Evrensel Tabiatı iyi ya da kötü diye nitelendirmek mümkün değildir. Bütün dünyevî olaylar aralarında iyi ya da kötü şeylerin bulunduğu *Tabiat*’ın nesnelere oluşturur.⁶⁴ Evrensel Tabiat yararlı ya da zararlı, iyi ya da kötü, güzel ya da çirkin arasında asla ayırım yapmaz. Çünkü evrensel Tabiat (logos) bütün nitelikleri mükemmelliğini açısından bünyesinde barındırır. Tabiat açısından tabii olmayan ya da yararlı olmayan hiçbir şey yoktur.⁶⁵

4.Psikoloji

Stoa’nın Psikolojik görüşlerini anlamak için, daha önce bahsedilen bilgi, fizik, tabiat nazariyeleri göz önünde bulundurulmalıdır. İnsanın bireyselliğine önem veren Stoalılar, bireyin gerçekleştirdiği eylemleri düşünmez, bunun yerine, bireyin yaşamının yetkin bir hale gelmesine araç olabilecek eylem modelini betimlemeye çalışır.⁶⁶ Bunu yapabilmesi için insanın psikolojisi hakkında çeşitli fikirleri olması gerekir.

“Stoa mektebinin fiziği gibi, psikolojisi de materyalisttir. İnsan ruhu, aleme hükmeden ve alemin ruhu olan logos’tan bir parçadır. Bundan dolayı, insan ruhu da tıpkı bu logos gibi, çok ince cinsten, nazik bir maddedir. Ruh, ateşten bir nefes gibi, vücudun içine geçmiş ve vücuda karışmıştır. Ruh, vücudun her yanına işlemiş ve yayılmıştır. Ruh vücuttan ayrıldıktan sonra, vücut yaşama kuvvetini kaybeder ve ölür. Bununla birlikte, ruh, vücuttan ayrıldıktan

⁶³ Servet Gözetlik, “Stoa Ahlâk Felsefesinde ‘iyi ve ‘erdem’in Sınırları” Basılmamış Makale, s. 3.

⁶⁴ a.g.m., s. 6.

⁶⁵ a.g.m., s. 6.

⁶⁶ a.g.m., s. 3.

sonra daha bir müddet yaşamaya devam eder ve en sonunda söner ve yeni baştan asli ateşe döner.⁶⁷Bu şekildeki düşünceleri Fisagorculuğun tenasüh anlayışına benzer.⁶⁸

Ruhun sekiz bölümden meydana geldiğini ileri sürmüşler ve duyu organlarını da ruhun bölümleri arasında saymışlardır. Bu şekilde düşünmeleri ruhu maddî bir varlık olarak açıklamak istemelerinden dolayıdır. İnsanın duyu ve ruh hassalarının üzerinde “Hegemonikon” vardır. ruhun asıl ve hüküm veren bölümü burasıdır. Duyular, bu bölümün emrinde bir araçlardır.⁶⁹

Eski Stoa mektebi, ruh bilgisinde, tamamıyla akılcıdır. Ruhun rasyonel olmayan aşkın kuvvetlerini reddeder. Ruh, içinde bulunduğu farklı durumlara tepki veren, bazen düşünen bazen isteyen bazen de reddeden tek kuvvettir. Ruhun bazı affekt (aşırı istek)leri olabilir. Bilge kişi bu affektlerden uzak duran kişidir.⁷⁰

5.Devlet

Stoacıların devlet anlayışları da psikolojik görüşlerinde olduğu gibi Logos’a bağlanmıştır. Alemde nasıl ki bir evrensel akıl var ve akıllar da buna uyuyorsa, buna uygun da bir devlet anlayışı vardır. Yani dünya devleti ve dünya yurttaşlığı vardır. “Böylece, Stoa’nın vatanı dünyadır. İnsan, nasıl kendini bu âlemden bir parça olarak duyarsa, aynı şekilde, bir dünya devletinin de yurttaşı olarak duymalıdır. Stoa’ya göre, tek bir dünya devletinin gerçekleşmesi gerçekten mümkündür.”⁷¹

⁶⁷ Birand, a.g.e., s. 101.

⁶⁸ a.g.e., s. 100.

⁶⁹ a.g.e., s. 101.

⁷⁰ a.g.e., s. 102.

⁷¹ a.g.e., s. 104.

C-STOA FELSEFESİ'NİN DİĞER FELSEFİ AKIMLARLA ETKİLEŞİMİ

Stoa felsefesinin diğer felsefi akımlarla ilişkilerine bakmak için öncelikle onun felsefe tarihindeki yerine bakmak gerekmektedir. Stoa felsefesinin üç dönemden oluşması ve yüzyıllarca çeşitli kişiler tarafından temsil edilmesi onu farklı felsefe akımlarının da etkisinde bırakmıştır.

Eski Stoa Kıbrıslı Zenon, Kleantes ve Chrysippos'un etkileriyle bir anlamda Sokrates ve Kyniklerin devamı niteliğinde doğmuştur. Ama, Orta Stoa'da Panaitios, Eski Stoa Felsefesi'nin bazı bölümlerini değiştirmiş, bazı bölümlerini de kabul etmemiş, Platon ve Aristoteles'in etkisiyle yeni bir felsefi yorum getirmiştir. Bundan dolayı Orta Stoa'nın *eklektik* bir felsefeye yaklaştığı söylenebilir.

Yeni Stoa'da ise olay hepten farklılık arz eder. Önceki bölümlerde ifade edildiği gibi Stoa felsefesini Roma'ya tanıtan Cicero olmuştur. Fakat Cicero'ya tam bir Stoalı filozof demek yanlış olacaktır. O genelde eklektik bir felsefi yok izlemiş, çoğu kez şüphecilerin görüşlerini kabul etmiş bazen de Orta Stoa'nın görüşlerinden uygun olanı almış ve bir sentez yapmaya çalışmıştır.⁷²

Seneca'nın da Cicero çizgisini devam ettirdiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Seneca, Stoaya karşı ve yüzyıllarca zıt kutuplarda yer almış Epiküros'un da düşüncelerini, fikirlerini benimsemiş, onun yanlış anlaşıldığına değinmiş ve filozofların aslında aynı amaca hizmet ettiğini söylemiştir.

Epiktetos ve M.Aurelius, Orta Stoa'nın mektebe getirdiği yenilikleri kabul etmezler ve Eski Stoa'ya dönüş yaparlar.⁷³ Ayrıca onlar; K.Zenon'un yükümü esas alan ve insanın sorumluluğunu ön plana çıkaran felsefi düşünceleriyle Roma'yı özdeşleştirirler. Kim bilir

⁷² Gökberk, a.g.e., s. 106-108.

⁷³ a.g.e., s. 109.

belki de Romanın ihtişamlı mimarisi onlara Stoa'nın adıyla müsemma olan sütunlu galerilerini hatırlatıyordu.

II.BÖLÜM

A) AHLÂK FELSEFESİNE GENEL BİR BAKIŞ

İnsanoğlu varoluşuyla birlikte sürekli kendisini ve çevresini tanımaya ve anlamlandırmaya çalışmıştır. Bizatihî var olmanın sonucu olarak varlığı ve evreni araştırmış ve kendi kendine sürekli sorular sormuştur. “Varlık nedir?” “Varlığın anlamı nedir?”, “Ben kimim ve niçin bu alemdeyim?”..vb. sorular insanları sürekli meşgul etmiştir. İnsanlar bu sorulara bazen kendi çaplarında akıl yürüterek cevaplamaya çalışmışlar, buna ilaveten, dinlerden ve farklı kültürlerden de varlığın anlamıyla ilgili açıklamalar gelmiştir. Bunların hepsi insan varlığının nedenini ve niçinini anlamak içindir. Felsefe de bu şekilde doğmuştur.

Felsefenin bir kolu olan ahlâk felsefesi de varlıklara ilişkin soruların ahlâkî yönünü teşkil eder. “İyi ve kötü nedir? Acaba iyi haz mıdır, yoksa yarar mıdır, yoksa mutluluk mudur? İyi olan, davranışların temelinde bulunan niyet ve motif midir, yoksa davranışlarımız sonucunda ortaya çıkan ürün, sonucun kendisi midir veya ne niyet, ne sonucun kendisi olmayıp sadece o davranışın, fiilin kendisi midir? Acaba bütün insan türü için tek bir iyiden bahsetmek mümkün müdür, yoksa insanın, bir grubun iyisi, başka bir insanın başka bir grubun iyisinden farklı mıdır? Acaba iyi, doğal arzularımızın bastırılması mıdır, yoksa onların doyurulması mıdır?”⁷⁴ Bu ve buna benzer sorulara cevap verilmeye çalışılmış ve sonunda ahlak felsefesi (etik) ortaya çıkmıştır. Ahlâk felsefesinin ortaya çıkışı ve ahlâk hakkında H.Heimsoeth şunları söyler: “Ahlâk (moral), her yandan yaşayışımızın içindedir. Ahlâkı bulmuş olan filozoflar değildir; daha felsefe yokken ahlâk vardı... ‘Ahlâk Felsefesi (Etik)’ ise, işte ahlâk dediğimiz bu olay üzerinde düşünmektir; ahlâk üzerinde felsefe yapmaktır.”⁷⁵

Ahlâk felsefesinin kendine ait suallerine yukarıda değinmiştik. Bu suallere şunları da ilave edebiliriz: “Beşerî eylemlerde ortaya çıkan iyilik, kötülük ve doğruluğun, kendisinden

⁷⁴ Ahmet Arslan, Felsefeye Giriş, Vadi Yayınları, 1994, s. 94.

⁷⁵ Recep Kılıç, Ahlâkın Dinî Temeli, TDV Yayınları, Ankara, 1996, s. 3.

hareket ederek tanımlanabileceği belirli ölçüler var mıdır?” bir eylemi ‘ahlâkî’ kılan özel bir nitelik var mıdır, eğer varsa bunun bilgisini nasıl elde ederiz” gibi suallerdir. Bu sualler insan açısından önem arz etmektedir. Çünkü insan alternatif eylemler arasında seçim yapabilme gücüne sahiptir ve insanın eylemleri iyi, kötü, doğru ve yanlış olarak nitelendirilebilmektedir.⁷⁶

Ahlâk felsefesinin doğmasına etki eden suallere etik-moral ilişkisine ve ahlâkın beşeri sorumluluğa davet ettiğine değindikten sonra şimdi de ahlâkın ne olduğuna bakalım:

“Kelime anlamı ile huy, hal ve hareket tarzı gibi manalara gelen ahlâk, insanda yerleşmiş bulunan bir karakter yapısına işaret etmekte ve fertlerin iradî hareketleriyle ilgilenen bir alan olmaktadır. Zamana, toplum ve kültürlere göre değişiklik gösteren davranış yöntemlerine karşılık ahlâk, zorunlu ve değişmeyen davranış kurallarına işaret etmektedir.”⁷⁷

Toplumda kalıcı ne değişmeyen bir ahlâkı ortaya koymak zor olacaktır. Farklı ahlâk anlayışları kendi öngördükleri anlayışı değişmez doğru olarak kabul edeceklerdir. “Yürürlükte olan ahlâklardan her birinin kendine özgü yüksek bir yasama amacı var. Ahlâktaki her doğrultu yüksek bir yasama amacını dile getirir. Ama her biri kendi amacını en üstün görür. Başkalarının da aynı savda olduklarını bilmezlikten gelir; onlarla aynı düzeyde olmayı kabul etmez.”⁷⁸

Yukarıda da belirttiğimiz gibi ahlâk üzerindeki görüşler çeşitli olabilir. “Ancak hepsinde ortak olan bir şey var: ‘Ahlaklılık’ diye bir şeyin kabulü. Ama bu ‘ahlaklılık’, ‘ahlâksal olan’ da nedir? İşte her ahlâk felsefesinin ulaştığı ilk soru bu. Bu noktada filozofların iki ana eğilimi vardır:

⁷⁶ a.g.e., s. 1.

⁷⁷ a.g.e., s. 2.

⁷⁸ Bedia Akarsu, Ahlâk Öğretileri, Remzi Yayınları, İstanbul, 1982, s. 9.

1-Eylemler, eyleme temel olan, eylemi ortaya koyan düşünüşün niteliğine göre değerlidir ya da değildir.

2-Sonucuna ya da başarısına göre bu eylem ahlâk bakımından değerlidir ya da değildir.

İkincide eylemi ahlâksal değerli yapan, iyiyi ortaya koyması, iyiyi yaratmasıdır; arkasındaki düşünüş ne olursa olsun. Onu zaten dışarıdan bilemeyiz. Birinci de ise eylemi değerli yapan, eylemi gerçekleştiren kişideki iyi düşünüşür.⁷⁹

Ahlâk felsefesi ile uğraşan filozoflar ahlâkın temel ve yan bölümlenmesini de yaparlar. Öncelikle teorik ahlâk, pratik ahlâktan ayrılacaktır.

1-Teorik Ahlâkın Bölümlenmesi

“Eylemlerimizin kanunu, sebebi ve gayesi dikkate alındığında, Teorik Ahlâk, üç temel kısma ayrılır. Ahlâk kanunu, yani yükümlülük ahlâkın başlangıç olgusudur. (...)

a-Vicdan, ahlâkî niyet ve erdeme ilişkin bir görüşü içeren, yükümlülük teorisi.

b-Cüz’i irademize kolaylık veren nedenlerin tahlili ve belirlenebilirici (determinist) ekolün araştırmasını ihtiva eden hürriyet teorisi.

c-Ahlâkçılar tarafından, insan hayatı için teklif olunan çeşitli gayelerin araştırılmasıyla başlayan bir ‘kemal’ (olgunluk) teorisi.⁸⁰

2-Pratik Ahlâkın Bölümlenmesi

“Pratik ahlâka gelince, o da, insan, diğer canlılarla ne kadar farklı ilişkilerde ulunabilirse, o kadar bölümlenmeyi içerecektir. Çünkü, bu ilişkiler, bizim görevlerimiz ile

⁷⁹ a.g.e., s. 10.

⁸⁰ Alexis Bertrand, Ahlâk Felsefesi, (Çev. Salih Zeki, Hayrani Altıntaş), Akçağ Yayınları, II.Baskı, Ankara, 2001, s. 18-19.

hukumumuzu oluştururlar. Bununla birlikte, birinci olarak, ferdi ahlâkın, ikinci olarak da sosyal ahlâkın olması gerekir. Sosyal ahlâk da, aile görevlerini, insan toplumundan kaynaklanan görevleri, sonuç olarak, hükümetlerin farklı şekillerinden ve birbiriyle olan ilişkilerinden kaynaklanan görevleri içerecektir.”⁸¹

Özet olarak yukarıda ifade ettiklerimizi şema halinde gösterirsek:

Ahlâk: Görev ve görevler ilmidir.

A.Teorik ve Nazarî

1-Fiillerimizin kanunu: Yükümlülük Teorisi

2-Fiillerimizin sebebi: Hürriyet Teorisi

3-Fiillerimizin gayesi: Olgunluk Teorisi

B.Pratik veya Tatbikî

1-Kişi veya aileye ait görevler

2-Topluma ve hükümete ait görevler

3-Vatan ve insanlığa ait görevler-Tabii Din

3.Ahlâksal Amaçlar ve Araçlar

“Ahlâk felsefesinin en önemli kavram çiftlerinden biri amaç-araç kavram çiftidir. Amaç-araç şu demektir; bazı şeylere sahip olmak önemli ve değerli değildir. Onlar ancak başka şeylere, başka hedeflere bizi ulaştırmaya yardım ettikleri, ona aracılık ettikleri için değerli ve önemlidirler. Buna karşılık bazı (başka) şeyler de bizzat kendileri bakımından değerli ve önemlidirler. Aristoteles’in bir örneğini verirsek, beden eğitimi kendisi bakımından

⁸¹ a.g.e., s. 19-20.

değerli değildir; o bizi sağlığınıza kavuşturması ve sağlıklı bir vücuda sahip olmamıza aracı olması bakımından değerlidir. Buna karşılık sağlık kendinde değerlidir. Şimdi burada sağlık amaç, beden eğitimi araçtır. Ahlâkta da bazı ahlâk filozofları daha çok amaçlar bazıları ise araçlar üzerinde dururlar. Ahlâk kuramında sonuçlara önem veren filozofların, örneğin hazıcıların ve faydacıların daha çok amaçlar üzerinde duracakları, eylemlerin kendilerine önem veren filozofların ise daha çok araçlar üzerinde ısrar edecekleri açıktır. Ahlâkta ideal, muhtemelen doğru veya iyi amaçların doğru veya iyi gerçekleştirilmesidir. Öte yandan amaç-araç ayırımının mutlak olmadığını, görel olduğunu söylemeye gerek yoktur. Birisi için araç olarak görülen bir şey, örneğin para bir başkası için bizzat amaç olabilir. Demokrasinin kendisinin bir araç mı, yoksa bir amaç mı olduğu en ciddi bir ahlâksal-siyasal problemidir.”⁸²

4.Ahlâklılık ve İnsan Hürriyeti (Ahlâki Hürriyet)

İnsan varlığıyla meydana gelen ahlâk olgusunun insandan ayrı bir varoluşsal durumu düşünülemez. “Ahlâkça sorumluluğu olmayan insanın ahlâkından da söz edilemez. Özgürlük olmadan da sorumluluk olmayacağına göre, öyleyse ahlâklılık özgürlükle aynı anlamdadır.”⁸³ Yani, “ahlâklılık özgürlük gerektirir. Dolayısıyla her türlü ahlâk kuramı, şu veya bu şekilde insanın özgürlüğünü tasdik etmek zorundadır. Ahlâk psikolojisi istediği kadar insanın her türlü seçiminin belirlenmiş olduğunu ileri sürsün, ahlâk felsefesi Kant’ın da çok açık bir biçimde gösterdiği gibi, insanın seçme özgürlüğünü varsaymak, talep etmek zorundadır. Özgürlük yoksa ahlâklılık da yoktur.”⁸⁴

Evet, ahlâkın özgürlükle sıkı bir ilişkide olduğunu görmekteyiz. Baskı altında, zorla bir insana yaptırılan kötülüğün sorumluluğu o insana ait olamaz. Çünkü o insanın özgürlüğü

⁸² Arslan, a.g.e., s. 98-99.

⁸³ Akarsu, a.g.e., s. 17.

⁸⁴ Arslan, a.g.e., s. 98.

elinden alınmıştır. Yine bunun tam tersini düşünürsek, iyiyi seçme imkânı olduğu halde kötülük yapanlarda bu davranışlardan sorumlu tutulurlar.

5.Ahlâkî Temellendirmeler

“Kant, objektif ve akılcı, yani ahlâk kanununu akıl üzerinde temellendiren, iki teoriye daha işaret eder. Stoacılar ile Wolf’a atfedilen birincisi, ahlâk kanunu ve yükümlülüğü *dahili yetkinlik (inner perfection)* üzerine temellendirirken; Crisius’a atfedilen ikincisi; ahlâk kanununu Tanrı’nın istemesi üzerine temellendirir. Her iki teorinin de yükümlülük ve ahlâklılığın en yüksek prensiplerini temsil edemeyeceğine inanan Kant, bunları reddeder.⁸⁵Ve kendine göre yeni bir ahlâk anlayışı geliştirir. “Kant, gereklilik karakterini ahlâkın özü olarak kabul eder. Böylece ‘Ne yapmalıyız?’ sorusu Kant’ın ahlâk felsefesinin ana sorusu olmuştur...Kant’ın ahlâkî daha çok bir kendini ‘sınırlama’ ahlâkıdır.”⁸⁶

“Kant ‘Ahlâk Metafiziğinin Temellendirilmesi’ (1785) adlı eserinde, insanın varlık yapısında ‘kötüye’ karşı bir eğilimin bulunduğunu söyler. Kant’ın kötü kavramından kastettiği, aklın işaret ettiği ‘olması gereken’e karşı çıkma direnmedir. Bu karşı koyuş sonradan kazanılan bir şey değildir, insanın varlık yapısında gizlidir. İnsan geleneksel Hıristiyan ideolojisinin iddia ettiği gibi doğuştan radikal kötü değildir. Kötü, aklın buyruklarına karşı bir direnme ve aklın bir eksikliğidir.”⁸⁷

Ahlâk felsefesinin bu şekilde kısa bir özetini verdikten sonra, Stoa’nın ahlâk anlayışına geçmeden önce, Stoa’nın ahlâk anlayışıyla bağlantılı olan ve onun oluşmasında büyük etkileri olan filozofların ahlâk felsefelerine değinmek, konuyu anlamak için yerinde olacaktır.

⁸⁵ Kılıç, a.g.e., s. 43-44.

⁸⁶ Akarsu, a.g.e., s. 19.

⁸⁷ Tuncar Tuğcu, Immanuel Kant ve Transendental İdealizm, Alesta Yayınları, Ankara, 2001, s. 90.

B.STOA FELSEFESİNİ ETKİLEYEN BAZI FİLOZOFLARIN AHLÂK ANLAYIŞLARI

1.Sokrates'in Ahlâk Anlayışı

Sokrates, Stoa felsefesini etkileyen önemli isimlerden birisidir. Stoa'nın kurucusu Kıbrıslı Zenon, Sokrates'in görüşlerinden çok etkilenmiş, bu nedenle sırf Sokrates'in düşüncelerine daha yakın bulunduğu için Sokrates'in takipçisi Kynikleri benimsemiştir.

Sokrates ilk ahlâk felsefecisi olarak bilinmektedir. O, ahlâk görüşler ve yaşantısıyla, ahlâklı insanın nasıl yaşaması ve davranması gerektiğine de iyi bir örnektir. Ahlâk ile bilgi arasındaki ilişkiyi ön plana çıkartan ahlâk felsefesinde, ahlâklılık ile bilgelilik ve ahlâksızlık ile bilgisizlik arasındaki paralelliğe dikkatleri çekmek istemiştir. Ahlâklı davranış, bilgili olmakla mümkündür, diyen Sokrates, hiç kimsenin bilerek kötülük yapamayacağını ileri sürer. Böyle olunca, eğitime çok büyük bir görev düşmektedir; çünkü ahlâklı davranışlar, erdemler, yasalar ve değerler insanlara öğretilir. Eğer erdemler öğretilirse ahlâklı insan sayısı çoğalır.

Sokrates'e göre, gerçekten insandan ve toplumdan bağımsız olarak ahlâki değerler, yasalar ve kurallar vardır. Bunlara erdem diyen Sokrates, erdemleri, yiğitlik, bilgelik, adaletlilik, doğruluk vb. gibi kavramlarla tanımlar. Yaşadığı dönemdeki kavram kargaşalığının, ahlâk alanında olduğunu söyleyerek, ahlâk alanında görüşlere çeşitli sorular sorarak onları erdemler üzerinde düşünmeye davet eder.

Kavramların olgusal düzeyde farklılaştığını belirterek, bilgi ve düşünce alanında herkesin kabul edebileceği tanımların gerçekten var olduğunu kendi geliştirdiği bir yöntemle göstermeye çalışmıştır. Ahlâk yasaların gerçek özünün ve anlamının var olduğunu, Sokratik tartışma yöntemiyle ortaya koyan Sokrates için, değerler ve yasalar objektif ve değişmezdir.

Sokrates ahlâk konusunda düşündüklerini aynı zamanda yaşama geçiren ender filozoflardan biridir. Atinalı gençlere yeni tanrıları öğretmekle suçlanan Sokrates, yargılanır. Mahkeme de suçunu inkâr etse veya yargıçların dedikleri karşısında susmayı tercih etseydi, çok az bir ceza ile kurtulacağını bilmesine rağmen, o kendisini çok iyi bir biçimde savunarak, suçsuz olduğunu gösterir. Fakat önyargılı yargıçlar, Sokrates'in savunmasını anlayamadılar ve onu ölüme mahkûm ettiler. Sokrates'e arkadaşları hapisten kaçmayı teklif etmelerine rağmen, o yasalara karşı gelemeyeceğini bildirerek ölümü seçti.

Sokrates'in gerçek yaşamından verdiğimiz bu örnek, yasalar yanlış bile olsa, eğer o yasaların bulunduğu ülkede yaşamayı tercih ediyorsan, yasaları da kabul etmişsin düşüncesinde olduğunu, yasalara uymanın ahlâki bir görev olduğunu ve yasalara karşı gelmenin, yani hapisten kaçmanın toplumun diğer fertleri için kötü örnek olduğunu anlatmaktadır.”⁸⁸

2.Platon'un Ahlâk Anlayışı

Platon, Sokrates'in öğrencisidir. Sokrates ölürken ardında hiçbir eser bırakmamıştır. Platon, hocasının düşüncelerini yazarak günümüze kadar gelmesini sağlamıştır.

Platon çok farklı bir dünya anlayışı ileri sürmüştür. O, “gerçeklerin var olduğu dünyayı *idealar dünyası*, görünüşlerin bulunduğu dünyayı da *fenomenler dünyası* olarak iki ayrı dünya tasarımıyla açıklar.

Ahlâk yasaları ve değerleri insan ve fenomenler dünyasından bağımsız olarak, idealar dünyasından gerçekten nesnel ve objektif varlığa sahiptirler. İyi ideası gibi, diğer erdemler olan bilgelik, cesaret ve ölçülülük birer idea olarak gerçekten var olan idea cinsinden varlıklardır. Onlar birer idea olarak, evrensel, tümel, saf ve değişmez gerçeklerdir.

⁸⁸ A.Kadir Çüçen, Felsefeye Giriş, Asa Yayınları, I.Baskı, Bursa, 1999, s. 307.

İnsan içinde yaşadığı koşullara göre, ahlâkî davranışlarda bulunamaz; çünkü bu dünya da mutlak ahlâkî değerler yoktur. Mutlak ahlâkî değerler idealar dünyasındadır. Bu nedenle erdemler bu dünyaya bakarak yapılan soyutlama işlemiyle elde edilemez. Eğer edilirse göreceli bir değer olur. Benim için erdemli ve değerli olan şey, bir başkası için olmayabilir. Bu nedenlerle, erdemlerin ve ahlâkî değerlerin ne olduğunu bu dünyaya bakarak değil de akıl yoluyla ideaları bilmeye çalışarak elde ederiz. Sokrates gibi ahlâkî değerlerin temeline Platon bilgiyi ve eğitimi koyar.

Platon ahlâk ile siyaset arasında bir benzerlik olduğunu vurgular. Her ikisinin amacı da insanın mutlu olmasını sağlamaktır. Mutluluk ahlâkını benimseyen Platon, insanların mutlu olabileceği bir devlet ve yönetim türü de öne sürer. Platon'a göre, eğer yönetici filozof veya filozof yönetici olursa, iyi bir devlet yönetimi gerçekleştirerek, yönetilenlerin adalet ve mutlu bir yaşam sürmesini sağlar. Erdemlerin bilgiyle bilineceğini öğretmeni Sokrates'ten alan Platon, bilginin ve erdemlerin insanların ruh durumlarına göre dağıtıldığına da inanır. Her insan bir erdem ile doğar. Yönetici, bilgelik ve adalet erdemine sahipken, askerler cesaret erdemine, yönetilen vatandaşlar ise itaat erdemine sahiptirler.⁸⁹

3.Aristoteles'in Ahlâk Anlayışı

Stoa felsefesinden önce gelen ve felsefî görüşleriyle yüzyıllarca etkili olmuş filozoflardan biri de Aristoteles'tir. Platon ve Aristoteles özellikle Orta Stoa dönemini etkilemiş Stoa felsefesinin eklektik bir görünüm kazanmasına yol açmıştır.

“Aristoteles ahlâkı da bir mutlulukçu (eudaimonist) ahlâktır. Tüm çabaların ve yaşamın tek hedefi mutluluktur. Pratik Aklın etkinliği sonucu isteme gücünün (irade)

⁸⁹ Çüçen, a.g.e., s. 308.

eğitilmesi, aşıtırılması ile oluşın erdemlerin verdiği bir tattır. İnsan, akıl etkinliği sonucu erdemli bir yaşama ve mutluluğa kavuşur.”⁹⁰

“İnsanların erdemlerine uygun mutluluklar vardır. Örneğin bir kölenin mutluluğu ile bir özgür vatandaşın mutluluğu farklıdır. Mutluluk insanın ruhuna göre değişir. Çocuklar için iyi ve mutluluk, büyüklere göre daha da farklıdır. Aynı şekilde erkek ve kadın için iyi ve mutluluk farklı anlamlara gelebilir.”⁹¹

“Aristoteles ahlâkında önemli olan yan, ahlâki davranışı ve mutluluğu aklın etkinliği sonucu doğın bir isteme gücü (irade) eğitimine bağlamasıdır. İsteme gücünün eğitimi sonucu elde edilen ‘doğru görüş’ (Phronesis)dür. Phronesis bize eylemlerimizin, davranışlarımızın iki aşkın ucunun doğru olan ortasını (mesotes) bulmamızı sağlar. İşte bu doğru olan orta (mesotes) erdemdir. Örneğin, cesaret bir erdemdir; çünkü atılgınlık ve korkaklığın doğru olan ortasıdır. Pratik Aklın etkinliğinin eğitilmesi ile kazanılabilen diğer eylemler, adalet, dostluk, şın ve onur sevgisi ve ağırbaşı olmaktır. Doğru görüşün (phronesis) kazanılması için isteme gücünün eğitilmesi görevi devletindir.”⁹²Aristoteles de Sokrates gibi eğitimin önemini bu şekilde vurgulamış olmaktadır.

Böylece Aristoteles’in ahlâk anlayışında üç nokta dikkatimizi çekiyor. Ahlâk, akli ölçülere uymak, aşırı uçtan kaçınmak ve bizzat uygulamakla kazanılır.

“İnsan bütün çalışmalarının ve bütün eylemlerinin akla ve aklın ölçülerine uygun olması gerekir. Akla ve aklın ölçülerine uygun olan bir eyleme, aynı zamanda fazilete de uygun bir eylem demektir. Çünkü fazilet, makul harekettir ve makul düşünceye dayanır. (...)

⁹⁰ Tuğcu, Batı Felsefesi Tarihi,s. 149.

⁹¹ Çüçen, a.g.e.,s. 308.

⁹² Tuğcu, a.g.e., s. 149.

Aynı zamanda ahlâki fazilet, iki aşırılık, “extreme” arasındaki doğru olan noktayı bulmaktır.”⁹³

“Ahlâkta esas olan, faziletin bilgisine sahip olmak değildir. Faziletin kendisine sahip olmaktır. Fazilete sahip olmak demek, faziletli hareket etmek demektir. Yani, insanın bütün etki ve eylemlerinin fazilete uygun olmasıdır. Fazilete sahip olan kişi, faziletli bir hayat süren kişidir, faziletli eylemlerde bulunan kişidir. Ahlâkta, bilginin değil, etkinin önemi vardır. Faziletin gerçekleşmesi, ahlâkın en son hedefini meydana getirir.”⁹⁴

Ahlâkî mecburiyetle ifade edilen kanun, eşya arasındaki nizam ve ahengi idrak etmektir. İnsanın bu ahenge iştirak etmesi, ahlaki kanunlara uymasıyla anlaşılır. Nitekim Aristoteles, bunun bilgi ile mümkün olabileceğini ifade etmiştir. Bu yüzden ona göre, ilmin azameti, ilâhi ahengi sezip insanı bu konuda şuurlandırmaktır.⁹⁵

⁹³ Birand, a.g.e., s. 86-87.

⁹⁴ a.g.e., s. 86-87.

⁹⁵ Altıntaş, İslam Ahlâkı, s. 10.

III.BÖLÜM

A.STOA'NIN AHLÂK FELSEFESİ

Stoa felsefesinin temel sorunu, ahlâk sorunuydu. Stoalı filozoflar, insanların nasıl ahlâklı olabilecekleri ve bunların nelere bağlı olduğu üzerinde sürekli kafa yormuşlar ve araştırma yapmışlardı. Bu bölümde, Stoacı filozofların üzerinde çok durdukları kavramları ele alarak Stoa'nın ahlâk felsefesini açıklamak yerinde olacaktır. Neden böyle bir ahlâk anlayışının o dönemde önem kazandığına değinerek Stoanın ahlâk felsefesine bir giriş yapalım.

“Stoa ahlâkı İÖ.2.yy'da Helen insanının içerisinde yuvarlandığı anarşi ve sosyal yapının çöküşünden ürken böyle bir toplumda yaşamının verdiği acılardan kaçan aydının sığındığı bireyci, fatalist bir öğretilerdir. Budizmin, dünya nimetlerinden bilerek kopmanın (bir tür oruç veya perhizin) kişiyi ruhsal bir yetkinliğe kavuşturacağı düşüncesinin, derin izlerini Stoacı Ahlâk'ta görürüz.”⁹⁶

Sokrates ve Epiküros'da olduğu gibi Stoa Okulu'da ahlâk anlayışlarında kendilerine göre bir sistem belirlemişlerdir. Sorun ortaya koymaları başka türdür. Bunların ana sorusu “benden istenilen nedir, benden beklenen nedir?” değil de, “Mutlu olmak için nasıl yaşamalıyım?” dır. Bu ahlâklar, bireyin eyleminin, kendisinin isteklerinden hareket eder. Bu kendini gerçekleştirmeye dayanır.”⁹⁷

Felsefelerini ahlâk ve ahlâkla ilgili olan şeylere dayandıran ve bununla felsefelerine temel atmaya çalışan Stoacıların, bu uğurda çabalamak hayatlarının gayesi olmuştur. Eylem, felsefelerinde önemli bir yer tuttuğu için sürekli aktif olmuşlardır. Stoacılar, Eski Yunan

⁹⁶ Tuğcu, a.g.e., s. 170.

⁹⁷ Akarsu, a.g.e., s. 19.

kültürünün, felsefesinin, dininin etkisinde kalarak bir felsefe ortaya koymaya çalışıyorlardı. Bu da ister istemez bazı iyi veya kötü etkilere sebep olacaktır. “Eski Yunan dini, ferдин ruhuna tesir etmekten uzak, yalnız dıştan bir gelenek olarak yaşıyordu. Bu durum içinde fert, kendi içine çekilmek ve kendi mutluluğunun yolunu kendi kendine araştırmak zorunluluğunu duydu. Bu suretle, Yunan felsefesinin son devri ile ilgili olan felsefe anlayışının başlıca sorusu, hayat bilgeliği oldu. Bu devirde, insanın hayatta ne gibi bir tavır takınması gerektiğini, ne gibi ödevleri olduğunu bilmek için felsefe ile uğraşıyordu. Bu suretle ahlâk, felsefenin ana disiplini ve başlıca hedefi olmuştu. Bununla birlikte, insanın âlem karşısında nasıl bir tavır takınması lazım geldiğini bilebilmesi için, âlemin yapısını bilmesi gerekiyordu. Bundan dolayı, ahlâka dayanak olacak bir ikinci felsefe disiplini olarak, fizik ortaya çıkıyordu. Nihayet âlemin bilinmesinde takip edilecek yolu gösteren bir üçüncü felsefe kolu olarak da mantık, ahlâk ve fiziğin yanında yer alıyordu.”⁹⁸Bu şekilde meydana gelen gelişmeler nedeniyle Kıbrıslı Zenon felsefeyi üçe ayırma ihtiyacı hissetti: fizik, matematik ve etik. Fizikle mantık, etik için gerekli bilimsel alt yapıyı oluştururlar. Zenon’a göre felsefenin birinci derecede araştırma ile yükümlü bulunduğu alan etikdir. Bütün kuramsal çalışmalar etikten sonra gelir.⁹⁹ Zenon bunu şuna benzetir: Felsefe bir yemiş bahçesidir. Mantık bu bahçenin duvarı, fizik ağaçları ve ahlâk da yemişidir. Başka bir benzetmesine göre felsefe bir yumurtaya benzer, mantık bunun kabuğu, fizik akı, ahlâk ise sarısıdır.¹⁰⁰

Stoa ahlâkı, kendisini diğer felsefelerden ayıran ve müstakil bir felsefe ekolü olmasını sağlayan bazı kavramları kullanmıştır. “Doğa”¹⁰¹, ‘insan doğası’, ‘erdem’, ‘iyi’, ‘mutluluk’ ve ‘bilge kişi’ tanımları gibi, Bu genel ilkelerden yola çıkarak Stoanın ahlâk görüşlerini anlatmaya çalışalım.

⁹⁸ Birand, a.g.e., s. 96.

⁹⁹ Tuğcu, a.g.e.,s.

¹⁰⁰ Russell, a.g.e., s. 261.

¹⁰¹ Tabiat anlayışlarının açıklaması s. 18’de verilmiştir, ayrıntılı bilgi için buraya bakınız.

“İnsanın belirlenmesi ve insanın ahlâksal ödevlerinin araştırılması, Sokrates’ten beri gelen bütün ahlâk felsefelerinde olduğu gibi, Stoalılarda da iyi kavramının ve en yüksek iyi ya da mutluluğun kurucu parçalarının ne olduğu sorusuna bağlanır. Bunun da ancak akla uygun erdemlerle ya da erdemde araştırılabileceğine inanıyorlardı Stoalılar. Bunu da şöyle temellendiriyorlar: Her varlığın ana itkisi kendini koruma içgüdüğü ve kendini sevmedir. Bundan da şu çıkar: Her varlık kendi doğasına uygun olan şeye erişmeye uğraşır, böylece en yüksek iyi ve en yüksek erek ya da mutluluk ancak doğaya uygun bir yaşamda bulunabilir.”¹⁰²

Doğaya uygun yaşamayla, insanın eylemlerinin birebir ilişki halinde olduğunu düşünen Stoa, eyleme önem vermiştir. Bunlar birbirine tamamlayan parçalardır. Yaşamın amacı olan mutluluk, erdemden meydana gelir. Erdem de insan eyleminin doğal yasayla uyuşması, insanın iradesinin Tanrı’nın iradesine uygun düşmesi sonucu oluşur. Doğaya uygun yaşam, insan ruhunun da kendisinden pay aldığı Logos’a uygun yaşamdır.¹⁰³

“Stoa, mutluluğu hayatın bir amacı olarak ele aldığı için, Stoa ahlâkı eudoumonist (mutçuluk) bir karakter taşır. Eudaimonia yani mutluluk, İlkçağ Yunan felsefesinden her şeyin insanın kişisel daimon’uyla, yani yazgısı ya da doğasıyla uyum içinde olduğu, kişinin alın yazısı ya da doğasının iyi düzenlenmiş, yapı ve dengesinin de olması gerektiği gibi olduğu yani, kişinin doğası gereği olmak zorunda olduğu hal. İnsanın nihai ve en yüksek hedefi olan kendini tam olarak gerçekleştirme ve mutluluk hali. Bu mutluluğa kişinin kendisine ve varlığına ilişkin bilgisine bağlı olan bilgelik ve benzeri erdemlerle erişilebileceğini savunur.”¹⁰⁴

Görüldüğü gibi Stoa felsefesinin ana hedefi erdemli bir yaşayışı gerçekleştiren bilgelik seviyesine ulaşmaktır. “Erdem, mutlulukla özdeştir, hedonizm (hazcılık) ortadan kalkar

¹⁰² Akarsu, a.g.e., s. 58.

¹⁰³ Cevizci, a.g.e., s. 807.

¹⁰⁴ a.g.e., s. 610.

burada. Haz bir duygulanımdır (affekt), duygulanımlar ise insanda aşağı olan, insanı köleleştiren, yenilmesi gereken şeylerdir. Erdem insanın kendine egemen olmasında ortaya çıkar.”¹⁰⁵

Stoalılar, ahlâk görüşlerinde idealist bir tavır sergilemişlerdir. “Onlar, erdem için erdem olan ahlâki idealizm anlayışından yanadırlar. En yüksek iyi, kendi kendisi için yapılan erdem, ödev olduğu için yerine getirilen ödevdir; kalan her şey, sağlık, şeref, zevk, değeri olmayan, isteklerimizin biricik gayesi oldukları vakit kötü olan şeylerdir. Menfaat gözetmeyerek aradığımız takdirde, yalnız erdem bizi mutlu eder.”¹⁰⁶

Ödev duygusu ve bilinciyle erdemli olunabilir. İnsanın bu dünyada yapması gerekenler ve yasak olan şeyler bir ödevdir. “Yapılması gereken, yaşamın kıvanç ve tat veren tüm çekici yönlerine ‘hayır’ demektir. Bilge aynı zamanda üstün bir isteme gücüne sahip kişidir de; çünkü erdemli olmak, ancak yapılması gerekeni başarabilecek bir isteme gücü ile olanaklıdır.”¹⁰⁷

“Erdem istemde yer aldığından, kişinin yaşantısında gerçekten iyi ya da kötü bir şey yalnız kendine bağlıdır. Yoksul olabilir kişi, fakat ne çıkar bundan? Yine de erdemli olabilir.”¹⁰⁸ Stoalılar böylece insan hürriyetini kabul ederler ve seçme hürriyetinin, insanın ahlâklı olması için ön koşul olarak ileri sürerler. Bu hürriyet (isteme gücü) çok önemlidir. Ve “isteme gücü birey tarafından hiçbir zaman başkasına teslim edilmemelidir, çünkü o zaman birey istencinin teslim olduğu kişinin kölesi olacaktır, kişi hiçbir zaman bir başkasının onun istencini çiğnemesine izin vermemelidir.”¹⁰⁹

¹⁰⁵ Akarsu, a.g.e.,s. 62.

¹⁰⁶ Weber, a.g.e., IV.Baskı, 1991, s. 95.

¹⁰⁷ Tuğcu, a.g.e., s. 169.

¹⁰⁸ Russell, a.g.e., s. 257.

¹⁰⁹ Sahakian, a.g.e., s. 50.

Eylemlerde aklı da ön planda tutan Stoacılar bir eylemin ahlâksal doğru olabilmesi için mutlaka rasyonel (akla uygun) bir kurala dayanması gerektiğini ifade ederler.¹¹⁰Bu rasyonel bakış açısı onları, ahlâk anlayışlarında şekli bir ahlâka götürmüştür.

Episteme¹¹¹doğru eylemde bulunmanın ve buna bağlı olarak erdemi elde etmenin şartlarından biridir. İnsanın eylemlerinde tercih hakkı bulunması ona bu olanağı verir. “Zenon, eylemlerinin temelinde Episteme yatan erdemli kişinin ruhsal durumuna ‘duygusuzluk’ (apatheia) der. Bilgi, ruhun ‘duygulu’ (pathos) durumlarının doğaya aykırı, boş durumlar olduğunu bilir. Bu bilgiye dayanarak, isteme gücü ile kendini, acıma, pişmanlık, korku, üzülmeye gibi tüm duygulardan kurtararak tam bir ruhsal apatheia durumu kazanır. Apatheia, Stoacı ahlâkın ulaşmak istediği ana erektir. Çünkü kişi, ancak apatheia durumunda erdem sahibi olabilir ve gerçek mutluluğu tadar.”¹¹²

“Erdem, yalnızca iyinin haricen yapılmasından ibaret değil, fakat ruhun devamlı bir durumudur. O, bir dindir; filan noktada erdemli, falan noktada erdemsiz olunamaz. O, erdemler denilen şeyin yani, bilgeliğin, cesaretin, ölçülülüğün, adaletin çıktığı ortak kaynaktır. Bu temel erdemlerin birine sahip olmak, prensip itibarıyla hepsine sahip olmaktır; bir tanesine sahip olmamak, hiçbirine sahip olmamaktır. Her şeyde erdemli yahut her şeyde kabahatli olunur. Erdemle rezilliğin ortası yoktur.”¹¹³Buna dayanarak insanları iyi ve kötü olarak ikiye ayırmışlardır. Bilge olan iyi insandır ve bunu doğaya uygun yaşayarak elde etmiştir. Kötüler ise budaladır, aklını kullanmaz. “Kötüler, Tanrı yasasına zorla baş eğseler de ister istemez yaparlar bunu. Kleanthes’in bir benzetmesiyle, bir arabaya bağlı ve arabanın gittiği yere gitmek zorunda olan bir köpek gibidir onlar.”¹¹⁴

¹¹⁰ Tuğcu, a.g.e., s. 169.

¹¹¹ Episteme: Bilgi

¹¹² a.g.e., s. 169.

¹¹³ Weber, a.g.e., s. 95-96.

¹¹⁴ a.g.e., s. 95-96.

Stoa felsefesinin doğduğu dönemde yöneticilerin halk üzerinde baskısı ve zulmü vardı. Bu baskılara katlanabilmek ve her ne olursa olsun mutluluğu yakalamak için felsefelerini ona göre oluşturdular. En olumsuz ve içinden çıkılmaz görünen durumları bile kendilerince anlamlandırıyorlar: “Zalimlik ve adaletsizlik, acı çekene, erdemi uygulaması için en iyi fırsatları sunacaktır. Eğer dünya bütünüyle determinist ise benim erdemli olup olmadığını doğal yasalar belirleyecektir. Eğer kötüysem, beni kötü olmaya zorlayan Doğa’dır ve erdemin verdiği varsayılan özgürlük benim için olanaklı değildir.”¹¹⁵Ve buna bağlı olarak insan kaderine mahkûmdur ve kaderin ona yüklediği şeylerden kaçamaz. Bu durum Stoa felsefesinin bir paradoksudur. Daha önceki paragraflarda Stoalıların özgürlüğe ve isteme gücünü sahip olduklarını söylemiştik. Ancak bu ifadelerinde özgürlüğü yok saymaktadırlar. Bu da onları fatalist bir ahlâk görüşünün savunucusu yapar.

Stoacılar erdemleri sınıflandırmışlar ve bunlara ayrı bir önem vermişlerdir. Bunlar;

a-Birincil derin düşünce erdemi,

b-Birincil derin düşünce erdeminden doğan yüreklilik,

c-Birincil derin düşünce erdeminden doğan özdenetim ve

d-Türe erdemleridir.

Bu erdemleri kazanmak çok kolay değildir. Erdemden kusura düşüş birden bire ve dolaysızca olabilir. İşte bu noktada bilgelik önem kazanır. Bilgelğin kazanılmasıyla birey erdemli kalmayı güvence altına alabilmektedir.¹¹⁶Evet, erdemden, erdeme bağlı kavramlardan ve erdemin özelliklerinden bahsettikten sonra erdemin elden gitmemesini sağlayan bilgelikten bahsedelim;

¹¹⁵ a.g.e., s. 257-258.

¹¹⁶ Sahakian, a.g.e., s. 39.

“İnsan için en önemli erdem bilgeliktir. Bilgelik ise, insanın kendisini doğanın ayrılmaz bir parçası olarak görmesiyle ve doğanın seyrine ayak uydurmasıyla elde edilir. İnsan kendisini dünyanın gidişinden sıyrıp ayıramadığına göre, yapılacak en iyi iş dünyanın gidişini olduğu gibi benimserse, kendisini gereksiz sıkıntı ve tedirginliklerden kurtarır. İnsan için yapılması gereken şey, akla uygun olmayan duygular, tutkular karşısında, bağımsızlığını kazanmaktır. Bu bağımsızlığa giden yol ise bilgelikten geçer. Zira yalnızca bilge insan, rolünün ne olduğunu bilebilir.”¹¹⁷

Bilge kişi, kendi ihtiyaçlarını, başkalarına muhtaç olmadan karşılayan kişidir. O “kendi kendine yeten kişidir, devlete ve topluma gereksinim duymaz. Çünkü ulusal ayrılıklar akla aykırıdır. Akla uygun olan tüm insanların eşit olduğunu kabul etmektir. İnsanlar arasında bir ayırım yalnızca bilgelik ve eylemleri açısından olanaklıdır. Bunun dışındaki ayırımların tümüne bilge kişi kayıtsız kalır.”¹¹⁸

“Tabiatın sırlarına ortak olan, kendi kendini ve başkalarına bilen, bizzat bilimiyle, insanların, yüzyılın, toplumsal önyargıların ve aklın değil de, insanların keyif ve arzularının ifadesi oldukları ölçüde bizzat kanunların vasiliğinden kurtulan bilgedir.”¹¹⁹Bilge kendini bilgiyle donatmış, akıllı hareket eden kişidir. Bilgenin en temel özelliği erdem sahibi olmasıdır. Erdemin oluşması için gereken bütün şartlar bilge kişide vardır. Erdemi anlatırken bahsettiğimiz Apatheia (duygusuzluk) haline, epistemeye sahip kişidir Bilge.

Bilge, tüm oluşum süreci Tanrı tarafından en ince ayrıntısına kadar belirlenmiş olan bu evrenin gelişme doğrultusuna karşı direnmenin sonuçsuz kalacağını bilir; üstelik böyle bir direnme kişiyi de mutsuz kılacaktır. Bilge bu nedenle yapılacak tek şeyin isteme gücüyle

¹¹⁷ Cevizci, a.g.e., s. 807.

¹¹⁸ Tuğcu, a.g.e., s. 170.

¹¹⁹ Weber, a.g.e., s. 96.

doğanın düzenine uymak olduğunu bilir. İşte bu bilgi, kişiye mutlu kılar. Bilgenin eylemleri doğrudur ve ahlâksal bir değer taşırlar.¹²⁰

Tüm bu açıklamalar rağmen Stoalı filozoflar bilge kişi idealini bir topya olarak da düşünmüşler ve bunu hiç kimsenin gerçekleştiremeyeceğini iddia etmişlerdir. ‘‘Hatta bazı Stoalılar bilge kişinin var olabilirliğini kanatlı bir atın var olabilirliğiyle kıyaslayarak, kanatlı bir at ne kadar imknsızsa bilge kişinin var olması da o denli imkansızdır görüşünü savunurlar. Bu düşünceden yola çıkarsak Stoacılara göre bilge kişinin, yani iyi ve erdemli insanın var olmadığını veya olamayacağını söylemek pek de yanlış olmayacaktır.’’¹²¹ Fakat bazı Stoalılar eğitimle insanların bilgelik seviyesine ulaşabileceğini iddia etmişlerdir. ‘‘Ahlak eğitimle kazanılır. Ama Stoalılara göre, insanlar doğuştan iyi olarak yaratılırlar; sonra çevreleri sebebiyle kötü olabilirler.’’¹²²

Eğitimin  amacı vardır:

1-Akıl yürütme kapasitesini kullanmak ve geliştirmek,

2-Kendine saygı duygusuna sahip olmak,

*3-dev bilinciyle hareket etmek.*¹²³

Eğitimin gerçekleştirilmesinde bireysel, sosyal farklılıkları dikkate almak gerekir. Eğitim, insanın ahlâkî yapısının düzelmesine vesile olur. ‘‘Eğitimi insan, yani erdemli insan, başına bir felaket geldiğinde nereye bakması gerektiğini bilen kişidir, felaketin nedenini dışarıdaki şeylerde aramayan fakat bu nedeni kendinde arayan kişi. Bu kişi, başına bir felaket geldiğinde dışarıdaki şeylerden çok kendi yargılarına bakmayı bilen ve bunu her durumda

¹²⁰ Tuğcu, a.g.e., s. 169-170.

¹²¹ Aslı Yazıcı, ‘‘Epiktetşu Eğitimde Erdemli İnsan’’ Basılmamış Makale, s. 1.

¹²² Hayranî Altıntaş, İşlam Ahlakı, A...F.Yayınları, Ankara, 1996, s. 4.

¹²³ a.g.m., s. 3-5.

alışkanlık haline getirendir. Bu alışkanlık sayesinde bir kişinin yargıları ve o kişiyi kişi yapan edimleri arasında uygunluk olur.”¹²⁴

Eğitim yalnızca yargılara göre belirlenmez, insanın düş dünya ile toplumda ilişkilerine ve ödevlere önem veren bir eğitimi öngörür. Eğitim sosyal hayatta meydana gelmesi gereken ve ülkeye faydalı vatandaşlar yetiştirmeyi amaçlayan bir kurumdur.

Felsefede iki alan önemli bir yer tutar. Bu iki alan, tutkuların iyileştirilmesi, yani tutkuların yanlış yargılar halinden doğru ve akılcı yargılar haline dönüştürülmesi üstüne çalışmaları ve ödevler üstüne çalışmaları kapsar. Felsefî bir eğitim de sadece mantık eğitimiyle yetinmek yetersiz bir eğitimidir. Mantığın yanında, iyiyi ve mükemmelliği, dolayısıyla insanın diğer yönlerini geliştirecek erdemi getirecek eğitim yukarıdaki hususların dikkate alınmasıyla oluşur.¹²⁵

İnsanın yaşamında yaptığı edimler iki çeşittir:

1-İnsanın doğasını keşfetmeye yardımcı olan,

2-İnsanın doğasını keşfetmeye yardımcı olmayan edimler. Stoa felsefesi insanın doğasını keşfetmeye yardımcı edimlere odaklanmıştır. Eğitim, bu edimleri insanlarda alışkanlık haline getirmeyi amaçlar. Edimler için iki ölçüt vardır: “insan olarak insan gibi hareket et.” Buna göre akıl, insan olarak insan gibi hareket etmenin evrensel ölçüsüdür. İkinci ölçüt “Birey olarak öyle hareket et ki, (senin) hareketlerin sosyal statülerin ve moral karakterinle tutarlı olsun.” Burada dikkat edilmesi gereken husus şudur; verilmiş statülerle ilgili roller toplum tarafından belirlendiğinden bizden beklenen rolleri yerine getirmek için

¹²⁴ a.g.m., s. 3.

¹²⁵ a.g.m., s. 5.

içinde yaşadığımız toplumun normlarına bakmanız, bunu dikkate alarak edimlerde bulunmamız gerekliliğidir.”¹²⁶

Sonuç olarak, insanlar, ne tür bir eğitim amaçlanırsa amaçlansın-bireyselci, sosyal veya akılcı-uygun bir eğitim almaya ahlâkî olarak zorunludur. Stoalı filozoflar bu eğitimin hem akılcı ve bireyselci hem de moral ve sosyal olması gerektiğinde ısrar ederler. Bu yolla yapılan bütüncül eğitim insana bireysel farklılıklarını doğasına uygun bir şekilde gerçekleştirme olanağı sağlar. Böyle bir eğitim sıradan bir insanın bile erdemli olması için gerekli ortamı ve ilkeleri verir.¹²⁷Bu şartlar gerçekleşirse toplum da bilge insanlar çoğalır. Ve toplum daha mutlu bir hayat sürer. Ve Stoa ahlâkının amaçladığı ahlâka ulaşılması mümkün olabilir.

B.STOA AHLÂK FELSEFESİNE ELEŞTİRİLER

Stoa felsefesinin bazı güzel yanları vardır ve bulunduğu dönemde olumlu etkiler yapmıştır. Romalı İmparator çağında Stoacılık, bir cesaret ve karakter okulu olarak görülmekteydi. Bireylerin haklarının önemini vurgulamışlar ve bu nedenle devlete karşı koymuşlardır. İnsan, insan olması nedeniyle doğuştan bazı haklar (doğal haklar) getirdiğini ileri sürmüşler ve köleliğe bu nedenle karşı çıkmışlardır. İnsanlar eşittir. Tüm bunlara rağmen, bu felsefenin bazı hatalı yönlerinin olması kaçınılmazdır:

1-Erdem en yüce iyi olamaz, çünkü her eğilimde, iradede buna göre, bizzat kendine göre farklı bir amaç gerekir. İrade ancak, kendinde iyiye, mutlak iyiye uygun düştüğü kadar iyi ve erdemlidir. İyi ahlâk olan erdem ancak, iradî eylemin kendinde iyiye uygunluğunun sonucu olur. O halde o, bu eylemin sonucu olabilecektir.

¹²⁶ a.g.e., s. 7.

¹²⁷ a.g.m., s. 8.

2-Stoacılık insan hürriyetini, dünyanın ruhu olan Tanrı tarafından düzenlenmiş olayların kaçınılmaz zorunluluğunu kabul etmeye ve anlamaya indirgediği için, onu inkar ediyor, oysa hürriyetsiz ahlâk ahlâk değildir.¹²⁸

“Evren, aynı zamanda Tanrı ya da Akıl adı verilecek bir tane sahip tek bir canlı varlıktır. Bu varlık, bir bütün olarak özgüdür. Tanrı onun belirli yasalara göre davranmasına karar vermiştir önceden; fakat en iyi sonuçları verebilecek türden yasaları seçmiştir. Bazen, özel durumlarda, sonuçlar, bütünüyle istenir değildir, ama bu elverişsizlik katlanılmaya değer. Yasanın yerleşikliğini sağlamak için, insan yasalarındaki elverişsiz durumlara katlandığımız gibi, insan varlığı kısmen de daha aşağı çamurdandır. Ateş olduğu sürece (hiç değilse o ateş en iyi nitelikte olduğunda) Tanrı'nın parçasıdır. Tanrısal bölüm, istemi erdemli biçimde kullanıldığı zaman bu istem, özgür Tanrı isteminin bir parçasıdır. Böylece, bu koşullarda, insan istemi de özgürdür. Ancak, bu istemlerimizin nedenlerini düşündüğümüzde iflas ediyor. Sözgelimi hazımsızlığın insanın erdemi üzerine kötü bir etkisi olduğunu ve zorla alınan uygun ilaçlarla istem erkinin yıprandığını hep biliriz. Stoacı, günah işleyenlere karşı davranmamızı isterken, istemin daha önceki nedenlerin bir sonucu olduğu konusunda zorlamış olacaktır kendini. Ona göre özgür görünen istemdir yalnızca. Tutarsızdır bu.. Erdemin ve günahın, ikisinin birden Stoacıların savunacağı biçimde daha önceki nedenlerin kaçınılmaz sonucu olduğunun anlaşılması, ahlâk çabasına felce uğratan bir etkiye sahip olabilir.¹²⁹

Burada görülen Stoa'nın panteist anlayışı ile ona muhalefet eden Russell'in eleştirisi, Kur'an'ın Tanrı'sı için hiç de geçerlilik arz etmiyor.

3-Stoa ahlâkı, mantığın reddettiği bazı paradoksal sonuçlara yol açar, zira:

¹²⁸ Gaston, Sortais S.J., Traite de La Philosophie, Paris, 1924, s. 95 (Murtaza Korlaelçi tarafından yapılan yayınlanmamış çeviriden alınmıştır).

¹²⁹ Russell, a.g.e., s. 269-270.

a-Bu ahlâki öğretinin sonucu zevkle acı bir tutulmuştur. Hâlbuki bunları bir saymak mantık hatası yapmaktır.

b-Günah ve erdem belli bir durumu ifade eden haller olduğu halde bunlarda derecelendirmelere gitmişlerdir.

c-Yine bu ahlâkî anlayışa göre madem ki bilge bu dünyada mutlu değildir, erdem bizzat ona ait kendi ödülü değildir. O halde ruhun ölümsüzlüğü ahlâkın zorunlu bir müeyyidesidir. (Ölümsüz bir ruhu tatmin edecek bir iddia değil !)

4-Bu doktrin insanlığa uygulanamaz, zira o, tutumları yönetmek ve onları akla hizmet ettirmek yerine boğmak istiyor.¹³⁰ Mesela Marcus Aurelius Stoacı bir filozoftu ve aynı zamanda bir imparatordu. Bu nedenle bağlı olduğu öğretileri çiğnemek durumunda kalmıştı. “Stoacının, kuramda iyilikseverlik öğüdü verdiği halde, yalnız erdemli iyi, istem olduğundan ve bu istem dış nedenlerden bağımsız bulunduğundan, kimsenin birbirine iyilik ya da kötülük yapamayacağı konusu: Stoacı filozof, kendiyle ilgili düşüncele mutluluğun ve dünyaya ilişkin, bütün öbür iyi adı verilen nedenlerin değersiz olduğunu savunur; dahası Tanrı'nın istemine çekilmede eksikliği içerdiğini amaçlayarak mutluluğu istemenin doğaya aykırı olduğunu söyler. Fakat Roma İmparatorluğu'nu yöneten pratik bir kişi olarak Marcus Aurelius, bu tür bir şeyin yetmeyeceğini çok iyi biliyordu. Tahıl taşıyan gemilerin Afrika'dan zamanında gelip gelmediğini denetlemek; vebanın neden olduğu acıları dindirme çareleri aramak; barbar düşmanların sınırı geçmemesini sağlamak onun göreviydi. Yani, açık y ada gizli Stoacı filozof, saymadığı uyruklarıyla ilişkilerinde, iyi ve kötü konusunda sıradan dünya ölçütlerini kabul etmiş; yönetici olarak, görevini bu ölçütleri uygulamakla yapmıştı. Tuhaf

¹³⁰ G.Sortais S.J., a.g.e., s. 95.

olan, bu görevin Stoacı bilgenin kökten yanlış saydığı bir ahlâktan çıkarılmış olmasına rağmen, o bilgenin iş göreceği yüksek alanda olmasıdır.”¹³¹

5-Epiktetos'un İlkesi Şöyledir:

a.Ahlâk yapısı, diğerlerine karşı adalet ve iyilikseverlik ödevlerini kapsamıyor. Oysaki şahsi ahlâk ideali bunlar üzerine kurulur. Bu açıdan bakıldığında öğretisi, ahlâkî olgunlaşmanın pozitif ödevleri hakkında pek bir şey söylemez.¹³²

“Bir yandan evren, sıkı sıkıya belirgenci bir bütündür; içindeki her şey, daha önceki nedenlerin sonucudur. Öte yandan, bireysel istem bütünüyle kendini yönetir ve kimse dış nedenlerle günah işlemeye zorlanamaz. Bu bir çelişmedir ve onunla sıkı sıkıya bağlantılı bir başka çelişme daha vardır. İstem kendi kendini yönettiğinden ve yalnızca erdemli olan iyi olduğundan, kişiler birbirlerine iyilik ya da kötülük yapamaz. Böylece, iyilikseverlik bir *sanrı* olur (*illusion*).”¹³³

b-Stoacı öğreti insanı kaderciliğe, durgunluğa iradeden vazgeçmeye götürüyor.

Bu nedenle tehlikeli bir görünüm arz eder.¹³⁴

¹³¹ Russell, a.g.e., s. 270.

¹³² a.g.e., s. 95.

¹³³ Russell, a.g.e., s. 269.

¹³⁴ G.Sortaris S.J. a.g.e., s. 95.

IV.BÖLÜM

STOACI FATALİZM İLE İSLÂM KADERCİLİĞİNİN KARŞILAŞTIRILMASI

1.STOACI FATALİZM

Belli kültürel ve toplumsal şartların çevrelediği bir ortamda oluşan Stoacı öğretisi, hiç şüphesiz ki bu kültürden ve toplumsal öğelerden etkilenmiş ve bunlar felsefesinde kullanmıştır. Fatalist bir görüşü benimsemesi de buradan gelir.

Fata sözünden türetilen “Fatalizm ise, her şeyin alın yazısına göre önceden belirlenmiş olduğuna, insanın bu önceden belirlenmiş olan alın yazısını değiştiremeyeceğine inanan dünya görüşü.”¹³⁵

Stoa ahlâkından bahsederken de değindiğimiz gibi, tabiat anlayışları, ona bağlı insanın varoluşsal durumu sonuçta Stoacıları fatalist bir öğretiye sürüklemiştir. “İnsanların salt ve tam olarak egemen olan akıl dünya bütününde de egemendir ve akli eylemlerinde uygulamak ve bunu başkalarında da kabul etmek, insanın görevi olduğuna göre, kendini genel akla ve bu akla dayanan dünyanın gidişine bağlı kılmak da insanın bir o kadar ödevidir. Burada Stoa'nın fatalizmi (yazgıcılığı) açık olarak dile geliyor. Her tek kişi dünyada nedenler ve etkiler zincirinin sadece bir sonucu olunca ve genel yasanın bir gerçekleşmesi olunca, bu mutlak zorunluluğa uymaktan başka kendinde de yapacak ne kalır? Öyleyse dünyanın gidişine katılmak, ona kendini vermek Stoa ahlâk öğretisinin gerektirdiği bir şeydir. Erdemli kişi, kendi istencini Tanrı'nın istencine bağlı kılmakla Tanrı'ya saygı gösterir. Tanrı'nın istediğini kendi istediğinden daha iyi olarak kabul eder ve ona kendi özgür istenci ile uyar. Özgürlük ve mutluluk için sadece tek bir yol vardır: Nesnelere doğasında bulunan şeylerden başkasını istememek, biz istemesek de meydana gelecek olan şeylerden başkasını istememek. Alın yazısına kendini bırakmada Stoa'nın bilge anlayışı tam biçimini bulur: Ruhun dinginliği,

¹³⁵ Bedia Akarsu, Felsefe Sözlüğü, İnkılap Yayınları, İstanbul, 1994, s. 198.

insan sevgisi, ödevlerin yerine getirilmesi, Stoacıların tanımlarına göre, erdemlerden başka bir şey olmayan yaşamda uyum, bu alın yazısına boyun eğmekle kazanılır. Böylece ahlaklılık, Stoa öğretisinde, genel yasayı tanımakla başladığı gibi, bu yasaya mutlak bir bağlılıkla, tam bir boyun eğmekle tamamlanır. İnsan bu yasaya boyun eğmekle mutluluğa erişebilir ancak.”¹³⁶

2.İSLÂM KADERCİLİĞİ

Her şeyden önce kader problemi İslam’dan değil, insanın insan olmasından doğmuş bir meseledir. Yani kader, insanlığın problemidir. İnsanoğlu, ilâhi düzeydeki olayların akışında bilgi sahibi olmadığına inandığı zaman olaylar kendi gücünün dışında olduğu için hayatını daha rahat, daha kolay ve endişeden uzak sürdürebilmektedir. Çünkü, “olayların olmasında insan faktörünün olmadığına inanmak, hadiselerin meydana gelmesinde insan sorunluluğunu kabullenmekten daha kolaydır.”¹³⁷ Kader meselesi, cahiliye döneminde Araplar arasında münakaşa konusu olduğu gibi diğer din mensuplarının, filozof ve mütefekkirlerinin de zihinlerini meşgul etmiş, zaman zaman insan iradesinin hür olduğunu iddia eden fikirler yanında, bu hürriyeti tamamen yok sayanlar ve insanı bütün hareketlerinde etkisiz kılanlarda olmuştur. Öyle anlaşılıyor ki, en genel tanımıyla insanın başına gelen (çoğunlukla kötü) olayların önceden Tanrı veya Tanrısal bir güç tarafından tayin edildiği anlamındaki kadercilik tarih boyunca insanlığın genel bir sorunu olagelmıştır.¹³⁸

K.d.r. kökünden türemiş ‘kader’ kelimesi, hayatta *ölçme*, *güç yetirme*, *kaza ve hüküm*, *kudret*, *rızık daraltma* gibi anlamlara gelir. Kur’an-ı Kerim’in birçok ayetinden de aynı kökten eş kelimeler benzer anlamlarda kullanılmıştır. Mesela; “ölçme”¹³⁹, “güç yetirme”¹⁴⁰, “hüküm

¹³⁶ Akarsu, Ahlak Öğretileri, s. 74.

¹³⁷ Ahmet Akbulut, Sahabe Devri Siyasi Hadiselerin Kelamî Problemlere Etkileri, İstanbul, 1988, s. 305.

¹³⁸ İlhami Güler, Allah’ın Ahlâkiliği Sorunu, Ankara, 1998, s. 77.

¹³⁹ Müdessir, 74/18.

¹⁴⁰ Beled, 90/5.

verme”¹⁴¹, “Allah’ın ezelden ebede kadar irade ettiği kat’i hüküm”¹⁴², “kudret”¹⁴³, “rızk daraltma”¹⁴⁴, “ölçerek, takdir ederek tayin etme”¹⁴⁵ anlamlarında kullanılmıştır. Kavram olarak kullanıldığında bu kelime ile beraber “kaza” kelimesi de kullanılmaktadır. Bu şöyle ifade edilmiştir; Allah Teala’nın yaratması ve iradesi ile vücut bulan her şey O’nun kaza ve kaderine bağlıdır. Çünkü kaza, hayatta “sağlam ve mahirane bir şekilde yapmak, işlemek demektir. Kader ise, “Her bir mahlûku kendine ait vasfıyla tayin ve tespit” demektir. Bu vasfa iyilik, kötülük, fayda ve zarar gibi şeyler dâhil olabileceği gibi o mahlûkata ait zaman ve mekan unsuru ile ona terettüp edecek mükafat ve azapta dâhildir.¹⁴⁶

İnsanın Allah’la ilişkisi, “kader meselesi”nin ana konusudur. Aslında tabiatta her şey birbiri ile ilişki içerisinde olduğu gibi insan da dâhil her şey aynı zamanda Allah ile de ilişki içindedir. Allah, tabiatı kanunlara bağlı olarak yaratıp, işleyişini dışardan seyretmediği gibi insanı da başıboş bırakmış değildir.¹⁴⁷

En müşahhas şekli ile cahiliye insanında olduğu gibi kimi insanlar, Allah’ın mahlûkatı yarattıktan sonra onu kendi haline bıraktığına inanmışlar ya da Allah’ın dışında başka bir gücün varlığını kabullenmişlerdir. Bu anlayış onların ‘kader’ inancının bir sonucudur. Ama Kur’an’ın konuya bakışı, insan hürriyetini ele alışı bu anlayıştan tamamen farklı, hatta bu anlayışa zıttır. Cahiliye insanının inanışına göre insan, varlığını Allah’ın yaratmasına borçludur. Ama sonra Yaratıcıyla bütün bağlarını kesmekte ve ölümüne kadar bütün hayatı boyunca zaman (dehr) adı verilen bir zalim patronun yönetimine girmektedir. Halbuki İslam sisteminde bunun tersine yaratma, yarattığı şeyler üzerindeki Tanrı yönetiminin başlangıcını gösterir. İnsanın bütün işleri, en ince teferruatına kadar hayatının her safhası Allah’ın (ki bu

¹⁴¹ Vakıa, 56/60.

¹⁴² Ahzap, 33/38.

¹⁴³ En’am, 6/96.

¹⁴⁴ Fecr, 89/16.

¹⁴⁵ A’la, 87/3.

¹⁴⁶ Es-Sabuni Nurettin, Maturidiyye Akaîdi, (Çev. Bekir Topaloğlu), Ankara, 1995.

¹⁴⁷ İlhami Güler, Allah’ın Ahlâkiliği Sorunu, s. 155.

Tanrı, adalet tanrısıdır) kontrolü altında cereyan eder. Kur'an, 'dehr' diye bir varlığı otoriter güç olarak tanımaz, bu inancı söküp atar.¹⁴⁸

İslâm dünyasında kaza ve kader etrafında dönüp dolaşan meseleler hep üç kolda tartışılıp durmuştur: Cebriye, Mutezile, Eşarilik.

Eşarilik, Allah'ın mutlak kudretini vurgulayıp onu bu yolla tenzih ederken, Mutezile, adâleti esas alıp hem hukukullah'ı hem de insan haklarını korumaya çalışmıştır.¹⁴⁹Eşariliğin görüşü ehli sünnetin iki ayrı kolundan biri olmuş (diğer Maturidilik) fakat görüşleri Cebriye'ye yakın görülmüş ve 'cebr-i mutavassıt' olarak değerlendirilmiştir.¹⁵⁰ Emevî iktidarıyla beraber bu konudaki görüşler sistematize edilmiş, üç başlık halinde toplanarak 'Cebriye', 'Kaderiye (Mutezile)' ve 'Ehli Sünnet' şeklinde mezhep isimleriyle anılır olmuştur. Bu mezheplerin görüşleri şöyledir.

1.Cebriye

Bu mezhebin kurucusu olarak Cehm b. Saffan (ö.745) gösterilir. Bu görüşü göre insan hür değildir. Onda bir irade kudreti yoktur. İnsanın hareketleri, tıpkı cansızların hareketleri gibidir. Her şey Allah'ın mutlak iradesine bağlıdır.

Cebriye taraftarları bu fikirlerini savunmak için iki kanıt ileri sürerler. Birincisi; Allah'ın birliği, ona ortak koşulmaması fikridir. Denmiştir ki; eğer kul kendi fiilini, Kaderiye'nin dediği gibi yaratırsa o zaman insanın yaratıcı olması gerekir. Halbuki yaratıcılık yalnız Allah'a mahsustur. Kul kendi fiillerinin yaratıcısıdır, demek Allah'a ortak koşmak demektir. İkincisi, Allah'ın 'Alim' sıfatıdır. Allah, mutlak bilgi sahibidir. Her şeyi bilir. Bir

¹⁴⁸ Toshihiko İzutsu, Kur'an'da Allah ve İnsan, (Çev. Süleyman Ateş), Ankara Üniversitesi Basımevi, İstanbul, 1975, s. 157-164.

¹⁴⁹ Güler, a.g.e., s. 156.

¹⁵⁰ Necati Öner, İnsan Hürriyeti, Selçuk Yayınları, Ankara, 1995, s. 54.

insanın faaliyetlerini Allah önceden bildiğine göre her şey onun bilgisine göre oluyor demektir.

2.Kaderiye

Bu görüşe göre, insanın bütün fiilleri, Allah'ın iradesinden ayrı olarak sırf kendi iradesiyle meydana gelir. Yani insanda bir irade kudreti vardır. Bu fikri ilk defa ortaya atanın Ma'bed el-Cuheynî (ö.691) olduğu söylenir.

Kaderiye'nin görüşü daha sonra Mutezile mezhebi tarafından benimsenmiştir. Bu mezhebin mensuplarına göre, insan hareketlerinde hürdür. Bu sebeple kendi fiilinin yaratıcısıdır. Bu fikirlerini, Allah'ın adaleti ve insanın Allah karşısında sorumlu bulunduğu fikrine dayandırmaktadır. Mutezile'ye göre, insan kendi fiillerinin yaratıcısıdır ama yaratmak için ona, o gücü veren Allah'tır.

3.Ehli Sünnet

Ehli Sünnet, Cebriye ve Kaderiye'nin görüşlerini aşırı bulmuş ve orta yolu seçmiştir. Eş'ari, Cebr'den kurtulmak için "Kesb teorisi"ni ileri sürmüştür. Buna göre, kulda irade kudreti vardır, fakat bu kudretin ef'ali üzerinde etkisi yoktur. O, yalnızca kesb eder. Yani kudretini takdir olunana yansıtır.

Maturidi'ye göre ise insan, fiillerinin yaratıcısı değildir. O, kendi iradesiyle bir fiili yapmaya kesin olarak kasteder, Allah da o fiili yaratır. Böylece Maturidi, bütün fiilleri Allah'ın yarattığını söylemekle Mutezile'den insana irade hürriyeti tanımakla Cebriye'den ayrılmaktadır.¹⁵¹

Yukarıda 'kader' hususundaki görüşleri kısaca özetlenen mezheplerden her biri kendi görüşlerini Kur'an'dan ayetlerle temellendirmişler ve bu şekilde Kur'an ayetlerinin bir kısmı

¹⁵¹ Öner, a.g.e., s. 50-55.

cebre, bir kısmı da insan hürriyetine yorumlanmıştır. Gerçekte Kur'an ayetlerinin aralarında herhangi bir tenakuzun bahis konusu olması "Kur'an'a göre" mümkün değildir.¹⁵² Ancak kader konusunda görüşlerin temellendirilmesinde kullanılan ayetlerin bir kısmı insanın hür olduğunu, yaptıklarından dolayı hesaba çekileceğini vurgularken diğer bir kısmı da Allah'ın mutlak ilmini, iradesini ve gücünü vurgulayan ayetlerdir. Böylece ayetler arasında –zahiren de olsa- bir çelişki söz konusu imiş gibi gözükmektedir. "Bu ikinci grup ayetler, Kur'an'ın bir 'retorik' olduğunu unutulmuş bağlamlarında koparıp lafzî bir şekilde (literal) okunacak olursa –ki okunmuştur- çok rahat bir şekilde kaderci bir düşünce oluşturulabilir."¹⁵³Buradan anlaşılıyor ki, Kur'an ayetlerinden hareketle kaderin ezelde yazıldığı şeklindeki görüşün ortaya çıkmasının sebebi, Kur'an'ın mutlak güç ve otoritenin Allah'tan başkasına isnat olunamayacağını kesin bir şekilde ifade ediyor olmasıdır. Buna mukabil insan, Allah'ın bir takım emir ve yasaklarına muhatap olmuş, mükellef ve yaptıklarından sorumlu bir varlıktır. O halde insan hür olması gerekir. Yani kader, insan hürriyetini de içermelidir. Çünkü "teklif ve mes'ûliyet, ef'âli ihtiyariyyeye aittir."¹⁵⁴Demek oluyor ki, Kur'an-ı Kerim, insana bir dereceye kadar seçme hürriyeti tanıırken, onun bir dereceye kadar da mecbur olduğunu ortaya koymuştur.

Elmalılı Hamdi Yazır kitabında, kader konusunda birçok açıklamalar getirmiştir. Konumuzda ilgisi bakımından bu açıklamalardan biri olana İsrâ Suresi 13.ayetin "Her insanın amel defterini boynuna astık. İnsan için kıyâmet gününde, açılmış olarak önüne konacak bir kitap çıkarırız.", tefsirinde kaderi, kendisine irade gücü verilen insanın kendi fiillerinin sonucundan mes'ul tutulması şeklinde anlamış: "Her insan batını kaderine âlemi gaybten uçup

¹⁵² Bunu ifade eden ayetin meali şöyledir: "Hâlâ Kur'an üzerinde gereği gibi düşünmeyecekler mi? Eğer o, Allah'tan başkası tarafından gelmiş olsaydı onda birçok tutarsızlık bulurlardı?" Nisa, 4/82.

¹⁵³ Güler, a.g.e., s. 93.

¹⁵⁴ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, Hak Dini Kur'an Dili, Eser Neşriyat, 8.cilt, İstanbul, 1979, s. 5625.

gelecek hayır ve şer nasibine kendi zimmetine ilzam eyledik, mes'ûliyetine, kendi talep ve ameline tahsis ettik ve yahut vebalini kendi nefesine bağladık.”¹⁵⁵

Muhammed İkbâl de insanî 'ene'yi kabul eder ve bu 'ene'nin hürriyet sahibi olduğunu söyler: “Kur'an-ı Kerim beyanına göre üç şey tamamen vazıhtır:

1-İnsan, Allah-u Tealâ'nın seçilmişidir. (...)

2-İnsan, bütün kusurlarına rağmen, Allah'ın yeryüzündeki mümessili kılınmıştır. (...)

3-İnsan kendi hayatı pahasına kabul etmiş olduğu bir hür şahsiyetin mutemedidir: “Biz emaneti göklere, yere ve dağlara arz (ve teklif) ettik de onlar bunu yüklenmekten çekindiler, bundan endişeye düştüler. İnsan (lara gelince: O, tuttu) bunu sırtına yükledi. Çünkü o çok zalimdir, çok cehûldur.”¹⁵⁶”¹⁵⁷

İkbâl, Tanrı'nın insana hür irade vermek için kendi hür iradesine sınırlama getirdiğini belirttikten sonra¹⁵⁸ fatalizmi 'kadere teslimiyet' olarak anlatır: “İman, muayyen neviden bir veya daha ziyade kaziyelere sadece infialî bir şekilde inanmak değildir; çok nadir bir tecrübe neticesinde elde edilen canlı bir teminattır. Bu tecrübe seviyesine ve içinde mündemiç ulvî 'kadere teslimiyet' (fatalizm) derecesine ancak kuvvetli şahsiyetler yükselebilirler.”¹⁵⁹

3.STOACI FATALİZM İLE İSLÂM KADERCİLİĞİNİN KARŞILAŞTIRILMASI

Stoa fatalizmi ile İslâm kaderciliğini karşılaştırırken karşımıza şu meseleler çıkmaktadır:

1-Fatalizmin tam karşılığı kadercilik olarak çevrilebilir mi?

¹⁵⁵ Yazır, a.g.e., s. 3171.

¹⁵⁶ 33/72

¹⁵⁷ Muhammed İkbâl, İslâm'da Dinî Tefekkürün Yeniden Teşekkülü, (Çev. Sofi Huri), Kırkambar Yayınları, İstanbul, 1999, s. 112-113.

¹⁵⁸ a.g.e.,s. 125-126.

¹⁵⁹ a.g.e., s. 127.

2-Yukarıdaki soruyla bağlantılı olarak evrensel kadercilik anlayışıyla, Arapça'da özel bir anlam taşıyan kadercilik anlayışı.

3-Fatalizmi cebriye ile bir tutabilir miyiz?

4-İslâm kaderciliğinin Stoacı fatalizm olmamasının nedenleri neler olabilir?

5-Stoacı panteist görüşün İslâm düşüncesine aykırı olduğu nokta nedir?

Şimdi bunlara sırasıyla cevap verelim:

1-Fatalizmin tam karşılığını kadercilik olarak çevirmek mümkün değildir. Fatalizmi Türkçeye çevirirsek, tam karşılığımıza bile, Cebriye diyebiliriz. Cebriye, “kuldan fiili hakikaten nefiydir. Cenab-ı izzete isnattır.”¹⁶⁰Fatalizmin de özünde böyle bir anlayış mevcuttur. Onlar bir anlamda, insanın, tabiata hâkim olan bir logos'a bağlı olduğunu ve bundan ayrı hareket edemeyeceğini iddia ederler.

2-Kader karşılığı yazım dediğimizden, fatalizme de Latince esasa bakarak yazmacılık diyoruz. Halbuki eski Arapça'da nisbet eki ile kaderiye kulu fiilin yaratıcısı kabul eden mezhebin savunucusu demektir; Mutezile fiili kulun kudretlerine isnat edip, onlar da kaderi inkâr ettikleri için kaderiye adıyla anıldılar. Kul, istediği fiilin yaratıcısıdır, derler. Onun için de Kaderiye ismini aldılar. Buna göre fatalizm karşılığı olmak üzere Türkçe ek ile kadercilik demek doğru değildir. Burada kader, kaza manasına takdirden gelmez. Kudretten, eski tabirle kudretin yaratıcıya değil, yaratılana, kula isnadından gelir.¹⁶¹

Bir de şu hususa dikkat etmek gerekir. Kader konusunda kullanılan kelimelerden Kadercilik ve Kaderiye, yukarıda arz ettiğimiz hususu önlemek için farklı yazılmıştır.

¹⁶⁰ Mustafa Namık Çankı, Büyük Felsefe Lûgati, Aşıkoğlu Matbaası, 2.cilt, İstanbul, 1955, s. 20.

¹⁶¹ a.g.e.,s. 20.

Kadercilik, fatalizm anlamında düşünülür. Kaderiye ise itikadi İslam mezhebi olarak. Bunu da buradan ifade etmiş olalım.¹⁶²

3-İslâm kaderciliği bölümünde üzerinde durduğumuz gibi Cebriye, cebrî görüşlerini Allah'ın ezeli ilminin mâluma (insanın hür irade ve tercihine) tâbi olmadığını; tersine olan her şeyin sebebinin Allah'ın ilmi olduğunu ileri sürmüş ve böylece görüşlerine açıklık getirmeye çalışmışlardır.

Stoa fatalizminde, her ne kadar zatî ve subutî sıfatlarla muttasıf bir Tanrı tasavvuru açık olmasa da, bütün tabiatta hâkim, kanun koyucu bir Tanrı'nın (logos=Akıl) varlığını kabul ediyorlar ve insanın bu tabiat kanunlarının dışına çıkamayacağını iddia ediyorlardı. Erdemli insanı da aklını kullanarak (istem gücü) bu küllî akli uygun yaşayan insan olarak tanımlıyordu. Kötü kişi de bu tabiat kanunlarına –istemese bile- boyun eğmek zorundadır.

İstem gücüyle insana hürriyet hakkı veriyor gibi görünseler bile bu istem gücü de küllî akla bağlıdır onun içinde gerçekleşir.

Cebriye ve Stoacı fatalizmin bazı noktalarda, bu şekilde benzerlikler gösterdiğini görebiliyoruz.

4-İslâm kaderciliği, Stoacı fatalizmle bir tutulamaz. Çünkü Cebriyeci anlayış dışında, Eşari ve Mutezile insan hürriyetini kabul etmişlerdir. Eşariden doğan Maturidilik de insan hürriyetini kabul eder. Bu görüş daha sonra Ehli Sünnetin kader konusunda temel akidelerden biri olmuştur.

Mutezile, Ehli Sünnetten, insanın hürriyet sahibi olduğu konusunda birleşse de, kulun fiillerinin yaratılması konusunda ayrılırlar. Mutezile kulların fiillerini bizzat kendisi

¹⁶² S.Hayri Bolay, Felsefi Doktrinler Sözlüğü, Ötüken Yayınları, 2.Baskı, İstanbul, 1981, s. 104-106.

yarattığını kabul ederken, Ehli Sünnet, kulların fiillerini Tanrı'nın yarattığını fakat insanın da bunu kazandığını (kesb teorisi) kabul ederler.

Stoacı fatalizmin neden İslam kaderciliğiyle bir tutulamayacağı hususunda Elmalılı Hamdi Yazır'ın İsra 13. Ayeti tefsir etmesini de örnek olarak verebiliriz.¹⁶³

5-Panteizm, tam anlamı ile: Her şeyin Tanrı olduğunu, Tanrı ile dünyanın tek ve aynı cevher olduğunu kabul eden doktrindir. Bundan da temel iki anlam ortaya çıkar:

a-Tanrı tek gerçek, dünya sadece, ne devamlı gerçekliğe, ne de farklı bir cevhere sahip olmayan, görünümünün veya sudurların bütünüdür. Tabiatı Tanrı'da, sonluyu sonsuzda eriten panteizmin bir türüne idealist panteizm denilir. Mesela Elealılar, İskenderiyelilerin, Spinoza (1632-1677)'nin, Fichte (1762-1814)'nin ve Hegel (1770-1831)'in panteizmi böyledir.

b)Dünya tek gerçek, Tanrı sadece varolan her şeyin toplamıdır. Sonsuzu sonluda, Tanrı'yı tabiatla eriten panteizmin bu türüne natüralist veya materyalist panteizm denilir, sonunda ateizme varır. İyonyalıların, Stoacıların, Diderot (1713-1784)'un, P'Holbach (1723-1789)'in, Schelling (1775-1854) ve sol Hegelcilerin panteizmi böyledir.¹⁶⁴

Görüldüğü gibi Stoacılar natüralist-materyalist bir panteist anlayışı benimserler. Onlar tabiatla Tanrı'yı bir tutuyorlar. "Bu nedenle onların Tanrısı sınırlı ve maddi bir tanrıdır. İnsan ruhu şeffaf bir madde olup bedenle ayrılmayacak şekilde birlik halindedir, bedenle beraber yok olur."¹⁶⁵

İslam'ın öngördüğü Tanrı anlayışında hiçbir şekilde sonsuz olan Tanrı, sonlu varlıklar alemiyle özdeş görülemez. İslam'ın Tanrısı'nın müstakil bir varlığı vardır, bu ne tabiattır ne

¹⁶³ İsra 13. Ayetin açıklamasıyla ilgili olarak bakınız: s. 47.

¹⁶⁴ Murtaza Korlaelçi, "Panteizm ile Vahdet-i Vücut'un Mukayesesi", Türk Kültürü ve Felsefe Panelleri, Kayseri, 1992, s. 67.

¹⁶⁵ a.g.m., s.99.

de tabiattaki logos'tur. Allah, zatî ve subutî sıfatları olan, hiçbir şeye benzemeyen, gözlerin görmeye güç yetiremediği bir varlıktır.

Panteistçi görüşlerle düşünceleri bir tutulmak istenen vahdet-i vücuduların da Tanrı âlem anlayışı Panteistçilerden farklıdır. Vahdet-i vücudu kabul eden sufilerde Stoalılarda olduğu gibi bir birleşme tabiri kullanılmaz. Çünkü birleşme iki şey arasında olur. Sufilere göre varlık birdir, fail ve münfail vardır, ancak bunların ikisinde de tecelli eden Cenab-ı Allah'tır. Allah sonlu değildir. Ruh mahluktur, fakat emir âleminde, bedenle beraber yok olmaz, ölümden sonra ahiret âlemine intikal eder.¹⁶⁶

¹⁶⁶ a.g.m., s. 99.

SONUÇ

Stoa Okulu'nun felsefe ve ahlâkını ele aldığımız bu tezimde Stoa'nın ahlâkî konulardaki görüşlerine açıklık getirmeye çalıştım. Stoa felsefesinin felsefe tarihindeki yerine ve özellikle de Stoa'yı bir felsefî ekol haline getiren ahlâk felsefesi üzerinde durdum.

Stoa felsefesi Helen Felsefesi ve Helenistik felsefe dönemlerine yayılmış ve uzun süre bu felsefî ekolün savunuculuğunu yapan filozoflar bulunmuştur. Kıbrıslı Zenon ile felsefedeki tarihi seyrine başlayan bu ekol Kleanthes ve Cyrisippos ile sürmüştü; daha sonra Helenistik dönemde Panaitios ve Poseidinius ile devam etmiş ve Cicero'nun çalışmalarıyla Roma'da etkin hale gelmiştir. Romalı filozoflardan Seneca, Epiktetos, M.Aurelius bu felsefenin savunuculuğunu yapmışlar ve birçok yeni şey katmayı da ihmal etmemişlerdir.

Stoa'nın felsefî görüşleri Hıristiyanlık ve Roma hukukuna da yansımış ve onların şekillenmesinde etkili olmuştur.

İnsanın varlık hakkındaki sorgulamalarıyla meydana gelen felsefî düşüncenin, insanları ilgilendiren şeylerden ayrı olması düşünülemez. Bu nedenle insanla irtibatlı olan bütün ilimler, sosyoloji, psikoloji, matematik, fizik, ahlâk vb. hakkında görüşlerini bildirmişlerdir. Bunları açıklarken temel aldıkları felsefî öğretilerine bağlı kalmışlardır.

Ahlâk felsefesi, Stoalıların üzerinde durdukları en önemli sorunlardan biri olmuştur. Stoacı filozoflar yalnızca ahlâk felsefesinin konularına değinmekle kalmamışlar, felsefeyle alakalı gördükleri bütün ilimleri ahlâk anlayışlarını oluşturmak/açıklamak için kullanmışlardır.

Stoalılar, ahlâklılı yaşamayı, doğaya uygun yaşamakla bir tutmuşlar ve insan için özgürlük ve mutluluğun sadece bir tek yolu olduğunu iddia etmişlerdir. Bu da nesnelere

doğasında bulunan şeylerden başkasını istememek, bizim isteğimizin dışında başımıza gelecek olan şeylerden şikâyet etmemek ve gönül rızasıyla kabul etmek.

Âlemin düzeninin bazı kanunlara bağlı olduğunu iddia etmişler ve insanların da bu düzene ister istemez uymak mecburiyetinde olduğunu söylemişlerdir.

İnsanın dünyada mutlu olmasının yollarını araştırmışlar ve sonuçta şuna varmışlardır; hangi koşullar altında olursa olsun eğer insan isterse mutluluğu elde edebilir. Bir insan bu dünyada fakir, mazlum, acınacak bir halde olabilir fakat, bu dış etmenler onun mutsuz olmasına neden olmayabilir. Mutluluk insanın iç dünyasıyla ilgilidir. İç dünyasında duygusuzluk haline ulaşırsa ki bu en yüksek ahlakî durumdur, insanlar acılardan da zevklerden de etkilenmez. Bu ahlâka, bir nevi dayanma ahlâkı demek doğru olacaktır.

Duygusuzluk hali erdem sahibi olmakla elde edilir. Erdemin önemini açıklamışlar ve erdem kalıcı olması için bilge kişi idealini resmetmişlerdir. Bu bilge kişi ideali bazen kendilerine de imkânsız bir tip gibi görünmesine rağmen bunun eğitimle kazanılacağını düşünmüşlerdir.

Bu filozoflar, ‘akla uygun eyle’ ilkesinden hareketle akli kullanmayı sağlayan ve bunu öğreten bir eğitimi esas almak istemişlerdir. Ayrıca bilgini akla uygun yaşamada etkili olduğunu, üstatları Sokrates’i örnek alarak söylemişlerdir. Sokrates bilerek insanın kötülük yapamayacağını iddia ediyordu.

Ahlâka ve ahlâk felsefesinde yeni görüşler ortaya çıkarmışlar ve fatalistçi yönünü özellikle vurgulamışlardır. Felsefelerinde tabiat ve tabiatla ilgili kavramları çok kullanmışlardır.

Stoalılar panteist görüşü benimsemiştir, sonsuz bir varlık olan Tanrı’yı sonlu olan tabiatta eritmek istemişler böylece natüralist-materyalist panteizme kaymışlardır. Bunun

sonucunda var olması muhtemel bütün varlıkları sadece maddi olarak algılamışlar ve bir anlamda maddeci bir ateizmin savunuculuğunu da yapmış olurlar.

Sonuç olarak Stoa felsefesi, felsefe tarihinde farklı ve önemli bir yere sahip olmuştur. Stoa felsefesinin ahlâka ve ahlâk felsefesine yaptığı katkılardan dolayı dikkate alınmasını ve daha kapsamlı çalışmalar yapılmasını diliyorum.

KAYNAKÇA

- 1-AKARSU Bedia, Ahlâk Öğretileri, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1982.
- 2-AKARSU Bedia, Felsefe Sözlüğü, İnkılap Yayınevi, 5.Baskı, İstanbul, 1994.
- 3-AKBULUT Ahmet, Sahabe Devri Siyasi Hadiselerin Kelamî Problemlere Etkileri, 1988.
- Hayranî Altıntaş, İslam Ahlakı, A.Ü.İ.F.Yayınları, Ankara, 1996
- 4-ASLAN Ahmet, Felsefeye Giriş, Vadi Yayınları, İstanbul, 1994.
- 5-BİRAND Kamiran, İlkçağ Felsefesi Tarihi, A.Ü.İ.F. Yayınları, 3.Baskı, 1987.
- 6-BERTRAND Alexis, Ahlak Felsefesi, (Çev. Salih Zeki), Akçağ Yayınları, Ankara, 2001.
- 7-BOLAY S.Bolay, Felsefi Doktrinler Sözlüğü, Ötüken Yayınevi, 2.Baskı, İstanbul, 1981.
- 8-CEVİZCİ Ahmet, Felsefe Sözlüğü, Paradigma Yayınları, İstanbul, 1999.
- 9-CEVİZCİ Ahmet, İlkçağ Felsefesi Tarihi, Paradigma Yayınları, 2.Baskı, Bursa, 2000.
- 10-ÇANKI Mustafa Namık, Büyük Felsefe Lûgatı, Aşikoğlu Matbaası, cilt: 2, İstanbul, 1955.
- 11-ÇÜÇEN A.Kadir, Felsefeye Giriş, Asa Yayınları, Bursa, 1999.
- 12-GÖKBERK Macit, Felsefe Tarihi, Remzi Kitabevi, 10.Baskı, İstanbul, 1999.
- 13-GÖZETLİK Servet, “Stoa Ahlak Felsefesinde İyi ve Erdemin Sınırları”, Basılmamış Makale, 2002.
- 14-GÜLER İlhami, Allah’ın Ahlakiliği Sorunu, Ankara, 1998.
- 15-İKBAL Muhammed, İslam’da Dini Tefekkürün Yeniden Teşekkülü, (Çev. Sofi Huri), Kırkambar Yayınları, İstanbul, 1999.
- 16-İZUTSU Toshihiko, Kur’an’da Allah ve İnsan, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1975.
- 17-KILIÇ Recep, Ahlakın Dini Temeli, TDV Yayınları, Ankara, 1996.
- 18-KOMİSYON, İmlâ Kılavuzu, TTK Basımevi, Ankara, 2000.
- 19-KORLAELÇİ Murtaza,
- 20-LE PETİT Robert, Dictionnaire Universel Des Noms Propres.
- 21-ÖNER Necati, İnsan Hürriyeti, Selçuk Yayınları, Ankara, 1995.
- 22-RUSSELL Bertrant, Batı Felsefesi Tarihi, (Çev. Muammer Sencer), Say Yayınları, 3.Baskı, İstanbul, 1983.
- 23-SAHAKIAN S.William, Felsefe Tarihi, (Çev. Aziz Yardımlı), İdea Yayınları, İstanbul, 1990.

- 24-es-SABUNÎ Nurettin, Maturidiyye Akaidi, (Çev. Bekir Topaloğlu) Ankara, 1995.
- 25-SENECA, Ahlakî Mektuplar, (Çev. Ayşe Türker), TDK Yayınları, Ankara, 1995.
- 26- SORTARÍS Gaston S.J., Traite de la Philosophie, Paris, 1924.
- 27-SPİNOZA,Etica, (Çev. Hilmi Ziya Ülken), Ülken Yayınları, 3.Baskı,İstanbul, 1984.
- 28-TUĞCU Tuncar, Batı Felsefesi Tarihi, Alesta Yayınları, Ankara, 2000.
- 29-WEBER Alfred, Felsefe Tarihi, (Çev. H.V.Eralp), Sosyal Yayınları,1.Baskı, İstanbul, 1938. (ve yine aynı eser 9.Baskı, 1991)
- 30-WEISCHEDEL Wilhelm, Felsefenin Arka Merdiveni, (Çev. S.Umran), İz Yayınları, İstanbul, 1993.
- 31-YAZICI Aslı, “Epiktetusçu Eğitimde Erdemli İnsan”, Basılmamış Makale
- 32-YAZIR Elmalılı Hamdi, Hak Dini Kur’an Dili, Eser Neşriyat, cilt: 8, İstanbul, 1979.